DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh39701>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 12.11.2019
Kabul Tarihi: 24.04.2020
On-line Yayın: 30.04.2020

Article Type: Research article
Submitted: 12.11.2019
Accepted: 24.04.2020
Published Online: 30.04.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karazeybek, M. (2020). Kuruluş Döneminde Osmanlı Vakıfları. *Journal of History School*, 45, 868-901.

KURULUŞ DÖNEMİNDE OSMANLI VAKIFLARI

Mustafa KARAZEYBEK¹

Öz

Selçuklu Devleti toprakları üzerinde Anadolu'da birçok beylik kurulmuştur. Kurulan beyliklerden biri de Osmanlı Beyliği'dir. Bu beylik geçmişte kalan Türk ve İslam mirası üzerine büyük bir medeniyetin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Vakıflar da bu medeniyetin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Başta padişahlar olmak üzere, üst düzey devlet adamları, ilim adamları, varlıklı ya da sıradan insanlar tarafından vakıflar oluşturulmuştur. Asporça Hatun Vakfı, Mekece Vakfı, Bursa'daki İmarek Vakfı, Gebze Külliyesi Vakfı ve Gazi Süleyman Paşa Evkâfı Osmanlı erken döneminde kurulan vakıflardan bazılarıdır. Kuruluş dönemi Osmanlı vakıflarının çok belirgin özelliklerinden biri vakfiyelerinin Arapça olarak kaleme alınmış olmasıdır. Kuruluş döneminde Türkçe olarak kaleme alınan en önemli vakfiye Orhan Gazi'nin Bursa'da yaptırdığı imaretin M.1360 tarihli vakfiyesidir. Asporça Hatun Vakfiyesi ise ilginç bir şekilde Türkçe ve Arapça karışık bir şekilde kaleme alınmıştır. Taş üzerine yazılmış vakfiyeler de vardır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında M.1553 senesinde içeriğinden iyi istifade edilmek üzere selâtin vakfiyelerinin Türkçeye çevrilmesi emredilerek tercümelere yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kuruluş Dönemi, Vakıf, Vakfiye.

¹ Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, kzezbek@aku.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9295-1510

Ottoman Foundations in the Establishment Period

Abstract

Many beyliks were established in Anatolia on the territory of Seljuk State. Ottoman Beylik was one of those beyliks. This beylik led to the emergence of a great civilization on the Turkish and Islamic heritage of the past. Waqfs were an important part of this civilization. Waqfs were formed especially by sultans, high-ranking statesmen, scientists, wealthy people or ordinary people. Asporça Hatun Waqf, Mekece Waqf, İmaret Waqf in Bursa, Gebze Social Complex Waqf and Gazi Süleyman Paşa Waqf are some of the waqfs that were established early Ottoman period. One of the most significant characteristics of the Ottoman waqfs during the foundation period was that their waqf certificate charters were written in Arabic. The most important waqf certificate charter, which was written in Turkish during the foundation period, is the waqf certificate charter dated 1360 C.E of the imaret in Bursa built by Orhan Gazi. Asporca Hatun Waqf Certificate Charter was interestingly written in a mix of Turkish and Arabic. There are also waqf certificate charters written on stone. During the reign of Suleiman the Magnificent, in the year 1553 C.E., sultan's waqf certificate charters were translated into Turkish by the order of the sultan in order to make good use of the contents.

Keywords: Ottoman Empire, Foundation Period, Waqf, Waqf Certificate.

GİRİŞ

Anadolu Selçukluları zamanında uçlara yerleştirilen gazi kuvvetler vücut bulmaya başlamışlardır. Bunlar, kuvvetli devrinde Selçukluların hüküm ve nüfuzları altında bulunarak Rum imparatorluğu topraklarına taarruz hareketlerinde bulunmamışlardır. Fakat XIII. Asrın ortalarına doğru, bilhassa Alaüddin Keykubat'ın son zamanlarında Moğol tehlikesinin baş göstermesi üzerine Selçukluların doğu hudutlarındaki aşiretlerden bir kısmı alınarak batı hududuna yerleştirilmişlerdir (Uzunçarşılı, 1982: 39).

Selçuklu Devleti M.1243'deki Kösedag Muharebesi'yle çöküntü göstererek Moğollara vergi vermeyi kabul etmişlerdir. Bu duruma karşı Rum hudutlarına yerleştirilmiş olan Türkmenler, yani hudut aşiretleri kendi başlarına harekete başlamışlardır. İmparatorluğun zaafından istifade ederek Batı Anadolu'ya doğru yayılmak fırsatını bulmuşlardır. Bizans İmparatorluğu'ndaki çöküntüden de faydalanan Türkmenler Bizans toprakları üzerinde faaliyetlerini artırmışlar, bu suretle uç beyleri istila ettikleri yerlerde küçük beylikler kurmaya başlamışlardır (Uzunçarşılı, 1982: 39-40). Bu süreçte kurulan beyliklerden biri de Osmanlı Beyliği olmuştur. Beyliğin kurucusu olan Osman, Söğüt'te ona bağlı bir Türkmen boyunun lideridir. Osman, Türkmenleri ve muhtelif yerlerden gelen, yerini yurdunu terk etmiş garipleri gazâ savaşları için örgütleyen subaşılarından bir alp

gazi idi (İnalçık, 2007a: 444). Onun tarihi bir şahsiyet olarak sivrilmesi, tarihinin M.1301 mi yoksa 1302 mi olduğu tartışmalı olan Koyunhisarı savaşında bir Bizans kuvvetini bozguna uğratmasından sonradır (Emecen, 2005: 20).

Osmanlıların, gazalardaki başarılar sonucunda elde ettikleri ün, komşu bölgelerden birçok savaşçının Osman Gazi'nin kuvvetlerine katılmasını sağlamıştır. Rumeli'ye geçip burada yeni topraklar ele geçirmeleri, Osmanlıların otoritesini bir kat daha artırmış ve bölgede gitgide daha da güçlenmelerini sağlamıştır. Osmanlılar, Germiyanogulları'nın baskılarına karşı bir himaye siyaseti izlemiş ve etkili propaganda aracılığıyla kendi adaletlerine olan inancı yerleştirmeyi başarmıştır. Bundan sonra, fetih yolları üzerinde olan Karesi topraklarını birer birer ilhak etmişlerdir (Emecen, 2000: 36). Batı Anadolu beyliklerinin Osmanlılara tabi hale gelmesi I. Murat ve Yıldırım Bâyezid zamanlarında tamamlanmış olmakla birlikte Timur istilasından sonraki kısa dönem hariç, Osmanlılara karşı uzun süre direnecek olan tek beylik, kendilerini Selçukluların meşru varisi olarak gören Karamanoğulları olmuştur (Emecen, 1994: 11).

Başlangıçta kimsenin fazlaca dikkatini çekmeyen ve Kastamonu uç bölgesinde bulunan, yönünü Bizans'a çeviren küçük bir beylik olarak ortaya çıkan Osmanlı Beyliği, fazla uzun sayılmayacak bir zaman zarfında hızla genişleyerek güçlenmiştir. Bu gelişme, önce civarındaki Türkmen beylikleri, sonra da Avrupa ve dünya tarihi açısından şaşırtıcı sonuçlara yol açmıştır (Emecen, 2005: 19). Batı Anadolu'da ortaya çıkan bu oluşum, hızla gelişerek önce beylik, sonra hatırı sayılır bir devlet ve daha sonra dünyada gelmiş geçmiş en güçlü imparatorluklarından biri olarak değerlendirilen bir devlete dönüşmüştür. Bu gelişim, geçmişte kalan Türk ve İslam mirası ve birikiminin üzerine büyük bir medeniyetin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Ortaya çıkan medeniyetin önemli yapı taşları arasında belki de en önemlisi vakıf müessesesi olmuştur. Bu sebeptendir ki zaman zaman Osmanlı medeniyeti "vakıf medeniyeti" olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı devlet ve toplumunda vakıf müessesesinin müdahil olmadığı bir alan yok gibidir. Bilhassa eğitim, kültür ve sosyal hizmetler büyük ölçüde bu müessese tarafından üstlenilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan tarih sahnesinden çekilişine kadar, aradan geçen uzun zaman diliminde devlet ve toplumla ilgili hususların hakkıyla anlaşılabilmesi için de vakıfların rolünün idrak edilmesine ihtiyaç vardır. Osmanlıdan günümüze intikal eden taşınmaz kültür varlıklarının çok büyük ekseriyetinin de vakıf kurumunun ürünü olduğu dikkate alındığında vakıf kurumunun önemi daha iyi anlaşılacaktır.

1. Vakfın Anlamı

Vakfın sözlük anlamı, taşınır veya taşınmaz bir malı daima durdurmak ve yasal olarak mülkiyetten çıkarıp menfaatini özel şartlarla ebediyen bir hayra tahsis ederek saklamaktır (Kunter, Tarih Yok: 13). Bir başka ifadeyle vakıf, kişinin, taşınabilir veya taşınmaz bir malını, hiçbir dış tesir altında kalmaksızın, sadece kendi istek ve arzusu ile, yapılmasını ön gördüğü hayrî ve sosyal hizmetlerin yerine getirilmesi için, ebedi olarak, özel mülkiyetinden çıkarıp, ön gördüğü hizmete tahsis etmesidir (Ateş, 1983: 6). Vakıf, içtimai ve insani bir müessesedir. Hususi mal ve mülkün umuma bahşedilmesidir (Kunter, Tarih Yok: 128). Vakıf kurumu ise, insanoğlunun, esirgeme koruma ve yardım etme duygularının bir ürünüdür (Çağatay, 1978: 7). Hukuki manada vakıf da, bir malı ammenin mülkü hükmünde olmak üzere bir veya birkaç gayeye ebediyen tahsis etmektir. Fıkıh kitaplarında menfaati insanlara ait olmak üzere bir malı Allah'ın mülkü hükmünde temlik ve temellükden alıkoymak anlamında tarif edilmiştir (Berki, 1962a: 9).

2. Vakıf Hukuku

İslâm dünyasında vakıf müessesesi, Suriye ve Mısır'daki ilk islâm fütuhâtından sonra yani hicretin birinci asrından başlayarak tesis edilmeye başlandığı görülür. İkinci asırda, İslâm hukuk meslekleri teşekkül ederek bütün hukukî meseleler inceden inceye tetkik edildiği zaman, vakıf meselesi hakkında sistematik yapılanmalar gerçekleştirilmiştir. Daha sonraki devirlerde de, muhtelif mesleklerle mensup hukukçuların yaptıkları birtakım ilâveler ve tadillerle vakıf hakkındaki hukukî sistemleri tedvin edilmiştir (Köprülü, 1938: 1).

İslam hukukçularının vakıf müessesesini Peygamber ve Hulefâ-yı-Râşidin devirlerine kadar çıkarmak istemelerine rağmen, mezhep kurucusu olan ilk büyük imamlar, hattâ aynı mezhebe mensup büyük hukukçular arasında vakfın mahiyeti ve hukukî esasları hakkında çok derin ayrılıklar ve görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Vakfın şiddetli taraftarı olan İmâm-ı Şâfiî, vakfa taraftar olmayanları şiddetle tenkit etmiştir. İmâm-ı Şâfiî'nin fikirleri, vakıf hakkında daha sonraları umumiyetle kabûl edilen esasların oluşmasına çok yardım etmiştir. Vakıf müessesesi, Hazreti Peygamberin ölümünden sonra, Hicretin ilk asrında teşekkül etmiş, ve ikinci asrın son yarısında hukukî şeklini almıştır. Üstadı olan İmâm-ı A'zam'a ve arkadaşı İmâm-ı Muhammed'e rağmen, Hanefî mezhebindeki vakıf prensiplerinin esasını, âdetâ İmâm-ı Ebû Yusuf kurmuş, birçok meselelerde üstadından ayrılmıştır (Köprülü, 1942: 4).

Abbâsiler devrinde, genel hayatta artık iyiden iyiye yer tutmuş olan vakıf müessesesinin hukuki mahiyeti de bilhassa Ebû Yusuf tarafından, zamanın eğilim ve ihtiyacına uygun olarak geniş ve müsait bir şekilde tespit edilmiştir. Ebû Yusuf'un kurduğu sistem, yalnız Hanefî fihhına tabi memleketlerde değil diğer mezheplerin birtakım muhitlerinde de asırlarca tatbik olunmuştur (Köprülü, 1942: 12).

İslâm'da vakfın meşruiyeti Kuran, Sünnet ve icma ile sabittir (Berki, 1958: 20). İctihât devrinde vakfın tasarrufunun lüzum ve adem-i lüzumu hakkında müctehitler arasında içtihat ihtilâfı hasıl olmuştur. İmamı Azam, vakıf tasarrufu ariyet kabilinden olduğu mütalâasıyla lüzum ifade etmeyeceği ve İmamı Muhammed vakıf olunan mal mütevellîye teslim edilmeden evvel vâkıf ve veresi vakıftan rücû' edebileceği ve İmâmı Yusuf vâkıf "Vakfettim" demekle ve İmâmı Muhammed vakfolunan mal mütevellîye teslim olunduktan sonra lüzum ifade edeceği, içtihadında bulunmuşlardır. Yalnız mescit vakıfları ile mezarlık vakıflarının ittifakla lüzum ifade edeceği kabul görmüştür (Berki, 1962a: 12).

Vakıf kurulduktan sonra cumhûr-ı fukahâ tarafından kabul olunan re'ye göre, o malda vâkıfın mülkiyeti zâil olur ve bundan sonra vakıf mal gayesine ve vakf edenin şartlarına göre idare olunur (Berki, 1962a: 9). Prensip olarak evkaf, gayrı kabili rücû' idi. Ebedî olarak tesis edilir, vakfiye hükümleri değiştirilemezdi. Hukukçular arasında bu noktada ihtilâf olmakla beraber bir vakıf, tesis edildiği andan itibaren işlemeye başlardı. Vakfiye yürürlüğe girer girmez, vâkıfın, vakfa tahsis ettiği mallar üzerinde tasarrufu kalmazdı (Selçuk, 1965: 27). Vakıf müessesesinde mühim olan husus vâkıfların şartlarına riayet edilip edilmemek meselesidir. Hukuk ilmi vâkıfların makul ve meşrû olan şartlarına riayeti lüzumlu görmüştür (Berki, 1962a: 13).

Osmanlılar, beylikten devlet olmaya geçiş sürecinde daha ziyade batıya, kâfir memleketlere doğru yapılan fetihlerle her anlamda güçlenmesine paralel olarak yeni vakıflar tesis etmişlerdir. Bununla birlikte, Anadolu Beyliklerini birer birer ortadan kaldırarak topraklarını kendisine dahil eder iken daha önce tesis edilmiş vakıflar da Osmanlı idaresine girmesi ile birlikte vakıf sayısı hızla artış göstermiştir. Osmanlı Devleti, Müslüman Beyliklerden kendisine intikal eden vakıfların gerçekliğini tespit işleminin arkasından tescillerini yaparak hayatiyetlerini sağlamıştır. Bu vakıfların da kayıtlarını sıkı bir şekilde takip ederek denetleme işlemlerinde hassasiyet göstermiş, hatta zaman zaman bu vakıflara ilaveler yapılarak güçlenmeleri sağlanmıştır. Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi vakıfları arasında hiç bir fark olmaksızın kanunlar çerçevesinde aynı şekilde muamele yapılmıştır. Vakfiyeleri kaybolmuş olmalarına rağmen

tahrirler sırasında şahitlerin ifadelerine dayalı olarak birçok vakıf kayıt altına alınmış ve mal varlıklarına müdahale edilmemiştir. Kuruluşlarının üzerinden uzun zaman geçtikten sonra ortaya çıkan vakfiyeler kadılar tarafından incelenip gerçek olduğu kanaati oluştuğunda tescilleri yapılarak devlet merkezine gönderilerek kayıt altına alınmış ve daha sonra bu kayıtlar esas alınarak işlemler takip edilmiştir.

3. Vakfın Târihî Tekâmülü

Vakıf müessesesi, doğrudan doğruya İslâm dininin dinî, ahlâkî esaslarından doğmuş ve münhasıran İslâmî bir müessese değildir. Bütün büyük dinler gibi İslâm dininin de hayır ve yardımlaşma kabilinden ahlâkî prensipleri teşvik etmesi pek tabiidir. Ancak bu sırf Müslümanlığa has bir vasıf teşkil etmez. Suriye'de, Mısır'da Sâsânî ve Bizans müesseseleri ile temas eden Müslümanlar, sair birçok şeyler gibi vakfın ilk örneklerini de buralardaki dini ve hayrî tesislerde görmüşlerdir. Emevi hükümdarları zamanında da vakıf müessesesi genişlemiştir (Köprülü, 1942: 10-11).

Vakıf meselesinin tetkiki için kullanılacak en mühim vesikalar, pek tabiidir ki, doğrudan doğruya her hangi bir vakıf tesisine ait olan vakıf vesikalarıdır. Vakıf kitabelerinden sonra, nasılsa zayi olmayarak bize kadar intikal edebilmiş vakfiyeleri, vakıf müessesesinin en mühim kaynağı olarak zikretmek lazımdır. Esasen vakıf kitabelerinin ehemmiyeti de onların asılları zayi olmuş birer vakfiye parçası, daha doğrusu, hulasası olmasından ileri gelir (Köprülü, 1938: 3, 4).

Selçuklular, beylikler dönemi ve Osmanlıların kuruluş yıllarına ait elde çok fazla vesika kalmamıştır. Türlü türlü hâdiseler, harpler, istilâlar, ihtilâller, yangınlar, maalesef arşivleri ve vesikaları yok etmiştir. Bununla birlikte vakıf işlerine ait bazı emirlerin yahut herhangi bir vakıf tesisine ait şartların taşlar üzerine kazdırılarak tespit edildiği de malumdur. Zamanın tahribatına mukavemet eden bu gibi resmî vesikalar, doğrudan doğruya vakıflara ait en eski ve en itimada lâayık kaynaklardır (Köprülü, 1938: 3). Tarih içerisinde yaşanan bütün badirelere rağmen aslı veya suretleri günümüze kadar ulaşan vakfiyeler veya vakıf işlemleri ile ilgili vesikalar da azımsanmayacak derecede mevcuttur.

Vakıflarla ilgili en değerli belgeler hiç şüphesiz vakfiyelerdir. Vakfiyeler, vakıflara varlık veren resmî belgelerdir. Vakfiye hukukî tabiri ile vakfın tescilidir. Vakfı kuran adamın adı, sanı, vakfedilen malların veya paranın miktarı, nevi ve evsafı, bunların geliriyle yapılacak işler ve bunun gibi gerekli hususlar vakfiyelerde yazılıdır. Vakfiyeler şahitlerin önünde tanzim olunur ve mahkeme kütüğüne geçirilirdi. Vakfiyeler umumiyetle kâğıt veya deri üzerine yazılmıştır.

Nadiren taş üzerine kazılmış olanları da vardır. Taş üzerine yazılanların bazıları vakfiyenin tam metni bazıları da hulâsasıdır (Kunter, Tarih Yok: 116).

Dili, türü ve içeriği düzenlendiği zamana ve yere göre farklılık göstermekle birlikte vakfiyelerin umumiyetle mukaddime, asıl metin ve hâtıme kısımlarından oluştuğu görülmektedir. Besmele ile başlayan mukaddimede Allah'a hamd ve peygambere övgüden sonra, eğer vakıf hükümdar veya yüksek devlet erkânından biri tarafından tesis edilmişse vâkıfın adı ve unvanları uzun uzadıya zikredilerek dindarlığı ve hayrata düşkünlüğü methedilir. Ardından gelen asıl metinde vakfedilen arazi ve diğer gayrimenkullerin mahiyeti ve sınırları açık bir şekilde belirtilir, vakfa tahsis edilen gelirler ve bunların işletilme biçimi izah edilir. Daha sonra vakfın yönetimi ve denetimi, bu işle görevli kimselere verilecek tahsisatın miktarı, bunların tayin ve azilleri anlatılır. Vakfiyenin hâtimesinde ilgili âyet ve hadisler yazılır; vakfiyeyi bozmaya veya vâkıf tarafından konulan şartları değiştirmeye teşebbüs edecek kimselere beddua edilir, metnin sonuna da şahitlerin adları kaydedilir (Özgüdenli, 2012: 466).

Vakfiyelerde duaya geniş yer verilmiştir. Her vakfiyenin baş kısmında, Allah'a hamd u sena ve Peygambere salât u selamla başlanılmakla beraber, birden çok çeşitli dua türünü içeren vakfiyeler pek çoktur. Değişik şekil ve ifadelerle kaleme alınmış olan vakfiyelerde geçen dua cümleleri değişik şekiller arz etmektedir (Ateş, 1983: 9).

4. Osmanlılarda Vakıf

Anadolu Selçuklularına halef olan küçük beylikler zamanında ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nda, vakıf müessesesi çok büyük ehemmiyet kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nde, daha ilk beyler zamanında başlayan ve devletin siyasî ve mâlî kudretinin gelişmesiyle mütenasip olarak artan vakıfların idare ve mürâkabe sistemi, İlhanlılar'da, Anadolu Selçukîleri'nde ve onların yerine geçen diğer beyliklerde mevcut usulden farklı değildi (Köprülü, 1942: 14, 22).

Selçuklular ve Beylikler zamanı vakıfları için doğrudan doğruya vesikalar yok gibidir. Vakıfların birden bire arttığı devir, Osmanlı akını ile Batı Anadolu'nun tamamen ele geçtiği ve Rumeli'ye geçildiği devirdir. Bu ilerleme hareketinde orduyu gayrete getiren dervişlerin büyük rolü olduğu için Batı Anadolu bölgesinde hükümdar ve kumandanlarına ait vakıflar yanında derviş vakıfları büyük yer tutar. Bunlar ikinci Türkmen göçü ile ilgili olan ve Alp, Gazi, Baba, Ahi, Emre (Aşık), Abdal, Dede, Çelebi, Ata veya Ede adlarını almışlardır. Bunlara bir de kahramanlık ve erenlik vasıflarını birleştiren "Alp-Eren"ler katılmalıdır. Genel olarak Bektaşiler bu askerî tarikatların başında gelmiştir.

Nitekim Osmanlı beyliğinin hızla genişleyen bir Devlet halini almasında bu tarikatın rolü olduğu Yeniçeri'lerin bu tarikata bağlanmasında da görülmektedir. İlk vakıfların küçümsenemeyecek bir kısmı da bu tarikata aitti. Adapazarı yakınında Akyazılı Sultan, Dimetoka'da Kızıldeli Sultan vakıfları bunlardandır. Onun yanında, daha önce veya daha sonra başka derviş kabileleri de aynı rolü oynamışlardır. Halvetîlik, Celvetîlik, Şabanîlik, Bayramîlik, Kâdirîlik, Mevlevîlik, Rûfâîlik, v.b. bunlardandır (Ülken, 2006: 22-23).

Anadolu'ya yerleşen Türkmenlerden bir kısmı eski ülkelerinde zaten şehirli oldukları gibi burada da şehirlere yerleşmişler veya şehirler kurarak ilk vakıfları teşkil etmişlerdir (Ülken, 2006: 21). Eski vesika, temlikname ve vakfiyelerde görüldüğü üzere, zamanın hükümdarı bir veya müteaddit köy veya mezranın devlet tarafından toplanan vergi gelirleri ile mîrî menfaatlerini cami, medrese, mektep ve hastahane gibi devlet tarafından temini lazım gelen bir müessesenin ihtiyaçlarına tahsis etmektedir. Bu köy ve mezraların hazineye ait vergi gelirleri vâkıf tarafından alınıp, vakfiye şartları gereğince dağıtılmaktadır. Bu suretle, devlet hazinesi tarafından verilecek maaş ve masraflar karşılanmaktaydı. Yahut bir veya daha fazla köy ve mezranın devlete ait gelirleri, devlete büyük hizmet yapan veya takva sahibi bir zata hükümdar tarafından mülk olarak verilmektedir. O zat tarafından da bir veya daha fazla hayra vakf ve tahsis olunmaktaydı. Bu temlik, arazinin rakabesini temlik değil, o köy ve mezralardan devlet tarafından toplanan vergi gelirleriydi. Bazan da, kimseye tahsis edilmemiş devlete ait arazinin tasarruf hakkı bir cihete tahsis ve vakf olunurdu. Tasarruf hakkı vakf olunan araziye, mütevellî idare eder, vakıf namına icar veya o nama ziraat eylerdi (Berki, 1965: 11).

Bugünkü devlet anlayışına göre amme hizmetleri mahiyetinde olan birçok toplumsal görev, vaktiyle vakıf müessesesi tarafından yerine getiriliyordu. Yollar, köprüler, sulama işleri, hastaneler ve fakirlere yardım gibi toplumsal yardımlaşma işleri, medreseler ve kütüphaneler, okutanların ve okuyanların yiyecek ve içeceklerini temin gibi kültür işleri, doğrudan vakıflarla idare edilmekte idi (Köprülü, 1938: 2).

Türk şehirlerinde vakıf kurumları şehircilik bakımından birinci derecede rol oynamıştır. Fethedilmiş olan şehirlerin yenileştirilmesi ve bir Türk şehri haline getirilmesinde en çok vakıf kurumunun ve vakıf binaların hizmeti olmuştur. Yeniden kurulan şehirlerde ise bu rol daha büyüktür (Ülken, 2006: 31).

Vakıfların Osmanlı ekonomisinin içerisinde de önemli bir ağırlığı vardı. M.1527/1528 yıllarında Osmanlı Devleti'nin genel olarak sağladığı vergi gelirlerinin % 51'i padişah hasları olarak merkezi devlet idaresinin elindedir. Aynı gelirin %37'si ümera hasları, zeamet ve timar sahiplerinin dirlikleri

halindedir. Geriye kalan % 12'lik gelir bölümü ise vakıflara aittir (Barkan ve Meriçli, 1988: 121).

Vakıfların tasarrufunda bulunan devlet gelirlerinin dağılışı, miktar ve nispetlerinin daha yakından izleyecek olur isek, aynı devir ve kaynaklara göre, Hüdavendigâr Livası'nın dahil bulunduğu 17 sancaklık Anadolu Eyaleti'nde genel gelir içinde vakıf ve mülklerin hissesi %17,6'dır. Hüdavendigâr Livası'nda ise vergi gelirleri içerisinde vakıf ve mülklerin oranı %30,7 gibi yüksek bir seviyeye ulaşmaktadır. Bu livada bulunan 1882 köyden 450'si vakıf topraklar üzerinde bulunmaktadır (Barkan ve Meriçli, 1988: 121).

4.1. Vakıf Kurucuları

Vakıf kurumlarına ve vakıf yapanlara bakılacak olursa, birinci derecede hükümdarlar, oğulları ve kardeşleri (şehzadeler) ikinci derecede vezirler, beylerbeyiler, zeamet ve has sahiplerinin olduğu görülür. Çünkü bunlar geniş ölçüde vakıf yapma mâlî imkânlarına sahip kimselerdi. Bunları din ve sanat ocaklarını seven zengin kimseler takip etmektedir. Zenginler bir yandan siyasî kuvvetlerin baskısından korunmak, bir yandan da "hayır sever" adını alarak halkın sevgisini kazanmak için vakıf yapmışlardır. Bu sıraya göre nispeten az vakıf yapanlar ilim adamları ile şairlerdir. Bunun sebebi de onların yukarda zikr ettiğimiz sosyal tabakalara nispetle daha az gelirli olmalarıdır (Ülken, 2006: 32).

İnşa ve tesis masraflarının vakfa ismini veren sultan veya vezirlerin özel hazinesinden ve kendi mallarından temin edilmiş olması görünümüne karşı, onların devlet eliyle kurulmuş olup, büyük bir kısım itibarıyla devlet gelirleriyle işleyen kurumlar olduğu görülür. Bunlar idari ve mali bakımından özerk ve özel bir statüye tabi olup, amme hizmeti gören iktisadi yatırımlardır. Özellikle hayatlarını sürdürebilmeleri için lüzumlu olan gelir kaynaklarından önemli bir kısmı, devlete ait topraklar ve bu topraklar üzerinde çalışmakta olan halktan elde edilmektedir. Sultanlar, devletin alması lazım gelen vergi gelirlerini devamlı olarak bir tesise tahsis etmiş veya böyle bir tahsiste kullanmak vaat ve şartıyla bir şahsa bağışlamış ve o da söz konusu geliri vakıflaştırmıştır (Barkan ve Meriçli, 1988: 122).

Devlet reisi sıfatıyla sultanların tesis ettiği vakıfların yanında, kuruluş döneminin erkek veya kadın diğer hanedan mensuplarıyla ünlü kumandan ve devlet adamları adına kurulmuş vakıflar da mühim bir yer tutmaktadır. Osmanlı padişahları ilk devirlerde büyük kumandan ve idare adamları ile soylu kişilere, ahî ve şeyh gibi devletin örgütlenmesi ile maddî ve manevî güçlü temeller üzerine kurulmasında yardımcı olabilecek zümrelere yeni fethedilen bölgelerde geniş

toprak bağışları yapmışlardır. Özellikle hudut boylarında varlıklı ve yetenekli şefler, tâbi ve yardımcıları bulundurmak ve onları yeni fetihlere teşvik etmek için böyle bir hareket tarzı gerekli görülmüştür. Kuruluş devirlerinde ortaya çıkan büyük toprak malikâneleri bir müddet sonra aile mülkü büyük toprak vakıfları haline dönüşmüştür (Barkan ve Meriçli, 1988: 123).

Büyük ve zengin ülkeler fetheden imparatorluğun sultanları, vükelâsı, kumandanları ve diğer ricali zaferlerden kendilerine düşen hisselerle cami, medrese, sebil gibi sanatkârâne eserler vücuda getirerek bir taraftan dünyada namlarını ibka etmek ve diğer taraftan âhirette de sevaba nail olmak kaygısına düşmüşlerdir. Bu da vakıfların çoğalmasına ve güzel vakıf eserler meydana gelmesine sebep olmuştur (Kunter, Tarih Yok: 106). Osmanlı hükümdarları bu hayır işleriyle ilgili vakıflar yanında, daha önce Anadolu Selçukluları ve Beylikler devirlerinde de olduğu gibi, ülkenin geleceğini güven altında tutmak, doğudan batıya, düşman sınırlarına, cihad bölgelerine akın akın gelen Türkler'in buralara rahatça yerleşmelerini sağlamak için, ülkenin gerekli bütün yerlerinde derviş ve ahi kolonileri oluşturup bunların giderleri için zengin vakıflar yapmışlardır (Çağatay, 1978: 9).

Hükümdarlar, vezirler ve üst düzeydeki devlet yöneticileri eliyle kurulan vakıflar yanında, şehir, kasaba ve köylerdeki zengin kişilerce de bir çok vakıf kurulmuştur (Çağatay, 1978: 9). Bu vakıfları kuranların dünya ve ahret saadetini gerçekleştirmeyi amaç edindikleri görülmektedir. Varlıklarının tümünü veya büyük bir bölümünü vakf ederek böylesine yüce bir amaca yönelik hizmetlerin ifasını öngören bu hayır sever insanlar, kendileri, yakınları ve tüm insanlık için iyilik düşünmüş ve iyi dileklerde bulunmuşlardır (Ateş, 1983: 5).

4.2. Vakıfların İdaresi

Vakıflar, vâkıfın vakfiyede koymuş olduğu şartlar çerçevesinde mütevelliler tarafından idare edilmiştir. Müteveli, vakfiye şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kimseyi ifade eder (Öztürk: 2006: 217). Vakfın şartlarına uygun olarak işletilmesinden mütevelliler, şartların fiilen icra edilmesinden ise nâzırlar mesuldür (Güler, 2011: 231). Devlet ise vakıf kayıtlarını tutan, vakfın vakfiye şartları ve kanunlara uygun şekilde yönetilmesini sağlayan, bunun için sürekli teftişlerini yaptıran ve aynı zamanda vakıfların varlığının garantörü durumundaki güçtür.

Müteveli'nin akıllı, erişkin, vakıf işlerini yönetme gücünde olması gerekir. Müteveli diye gösterilen kimse çocuksa, ergin yaşı gelinceye kadar bir vekil

tain edilir. Mtevelli'nin erkek olması Şart değildir. Bir kimse birçok vakıfların mütevellisi olabilir. Bir mtevelli iŐinden alınır veya ölürse, yargıç yerine başka bir mtevelli tain eder. Vakıfnamede mtevelli kaydı bulunmayan bir vakıfta vakf edenin kendisi mütevellilik görevini görebilir. Bir vakfın mütevellisi varken yargıç o vakfın kullanma işlerine karıŐamaz. Hayır kurumlarından bir vakıf işe yaramayacak kadar-harap bir hale gelirse, o vakıf en yakın başka bir vakfa bağlanır. Birincinin geliri ikinciye devredilirdi (Ülken, 2006: 17).

Osmanlı Devleti'nde ilk vakıf idaresi, devletin birçok müessesesinin temelini atıldığı H.760 (M. 1359) tarihinde Orhan Gazi tarafından kurulmuştur. O, Bursa'da inşa ettirdiği cami ve zaviye vakıflarının nezaretine Sinan Paşa'yı tain etmiştir. Yıldırım Bâyezid ise vakıfların nezaretini Ahkâm-ı Şer'iyye MüfettiŐlięi'ne bırakarak nezreti bir manada mahallileŐtirmiŐtir. Çelebi Sultan Mehmet de vakıfların nezaretini Mevlânâ Celleddin Muhammed Efendi'ye tevcih etmiştir (Güler, 2011: 231-232).

Çelebi Mehmet devrinde bütün kadılık teŐkillatları bir merkeze bağlanarak Hkiml-hkkm lakabıyla bir baş kadı tain edildiği zaman (H.821'den evvel), bütün vakıfların kontrol ve teŐtiŐi görevi de onun üzerinde idi. II. Murat ve Fatih zamanlarında kadıaskerlerin bu vazifeyi ifa ettiklerini görüyoruz. Bununla birlikte büyük hükümdar vakıflarının, vakfiyede tasrih edilen büyük devlet adamları tarafından nâzır sıfatıyla ve maiyetindeki husus bir teŐkilt vasıtasıyla idare edilmesi ananesi hiçbir zaman unutulmamıŐ, hatta İmparatorluk büyüyüp hükümdar vakıfları çok muazzam bir nispet kazandığı zaman, böyle hususi teŐkiltlar günden güne çoęalmıŐtır. Fatih, I. Selim ve Kanuni Süleyman vakıflarının idaresi sadrazamlara ve II. Bayezid ve I. Ahmet vakıflarının idaresi Őeyhlislmlara aitti (Köprülü, 1942: 22).

XV. asırda Mısır, Suriye, Őimal Afrika, Arabistan ftuhatından sonra Haremeyn -yni Mekke ve Medine- vakıfları büyük bir ehemmiyet kazandığından, buna nezret etmek üzere oldukça geniş bir teŐkilt vücûda getirilerek önce kapı ağaları, sonra Drssaade ağaları nâzır sıfatıyla bunun baŐına geçirildi (Köprülü, 1942: 23). M.1588'de Osmanlı topraklarının tamamında mevcut olan Haremeyn-i Őerfeyn Vakıfları'nın yönetimi merkeze alındı (Güler, 2011: 233). Böylece (H.1242)'de Evkaf Nezreti teşekkül edinceye kadar Osmanlı vakıfları bu gibi teŐkiltlar tarafından, nâzır ve mütevellileri vasıtasıyla idare edilmiştir (Köprülü, 1942: 23).

4.3. Kuruluş Dönemi Osmanlı Vakıflarının Genel Özellikleri

Kuruluş dönemi Osmanlı vakıflarının genel özelliklerini elde mevcut vakfiyeler ile dönemin vakıflarını önemli ölçüde toplu olarak bir arada görmeyi mümkün kılan Kirmasti Mufasssal Tahrir Defteri (Kaplanoglu vd., 2014: 207-208) verilerine dayalı olarak ortaya koymak nisbeten mümkündür.

Söz konusu verilere göre, Osman Bey döneminde tesis edilen vakıfların ekseriyeti zaviye vakıflarıdır. Osmanlı Devletinde zâviye, herhangi bir tarikata ait olup içinde dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların bedava misafir edildiği binalardır. İster şehir, kasaba ve köyde, ister dışarıda yollar üzerinde olsun hepsi zâviyedir. Ancak XV. yüzyıldan itibaren şehirlerdeki âbidevî çaptaki zâviyelere "imâret" de denmeye başlandığı görülmektedir. Bunları yaptıranlar genellikle devlet adamlarıdır. Şehirlerde mescit, medrese, hamam v.s. gibi mîmârî üniteleri bir araya toplayan külliyeler için de yine "zâviye" terimi kullanılmaktaydı. Geçitlerde, derbentlerde ve yol üzerlerinde yolculara bir sığınak niteliğinde olup yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan ufak misafirhânelere de yine "zâviye" adı verilmekteydi. Bunların başlangıçta tasavvufî hüviyete sahip oldukları halde zamanla bunu kaybederek sadece birer misafirhâne durumuna geçen zâviyeler olduğu düşünülebilir (Ocak, 1978: 250). Zaviye vakıflarını iki ana grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, zaviyenin kendisi ve verilen hizmetlerin masraflarının karşılanması için oluşturulan vakıflardır. İkincisi ise zaviye şeyhleri ile neslinden gelenlerin tasarruf etmesi için oluşturulan evlatlık vakıf niteliğinde vakıflardır. Adlarına zaviyeler oluşturulan veya vakıflar tesis edilen, toplumun kanaat önderleri denilebilecek söz konusu kişiler, şeyh, fakih, ahî, bey, paşa, gazi, alp, alperen, dede ya da baba olarak anılan kişilerdir. Bunlar, fetihler ve fetih sonrasında devletin ve toplumun şekillendirilmesinde önemli katkıları olan kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Kuruluş devri hükümdarları söz konusu kişilerin hizmetlerini takdir edip destekler iken aynı zamanda toplum dinamiklerini oluşturan ve yönlendiren kişiler olarak gördüğü bu kişilerin desteğini almak için de bu vakıfları oluşturmakta gayretkâr tavır göstermiş olmalıdırlar.

Kuruluş dönemi vakıf kurucuları incelendiğinde, vakıfların çok büyük ekseriyetinin kurucusunun bizzat hükümdarlar olduğu görülmektedir. Aynı zamanda hükümdarın dışında diğer hanedan ailesi fertleri de vakıf kurucuları arasında ön plana çıkmaktadır. Daha sonra da paşa ve bey unvanlı kişilerin kurdukları vakıflar dikkati çekmektedir. Ayrıca devlet kademelerinde yer almayan, çoğu zaman isimlerinin başında Hacı sıfatı bulunan kişiler de vakıf kurucuları arasında yer almaktadır.

Tesis edilen vakıfların akarları göz önünde tutulduğunda bu durumun gayet tabii olduğu ortaya çıkmaktadır. Kuruluş dönemi Osmanlı vakıflarının akarları incelendiğinde bunların büyük ölçüde köy, mezraa, çiftlik, bağ ve zeminlerden oluştuğu görülmektedir. Diğer bir deyişle ziraat alanları vakıflaştırılmıştır. Osmanlı Devleti toprak sistemi göz önüne alındığında ise genel olarak ziraat alanlarının timar arazisi olarak kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla, timar toprakları sistemden çıkarılarak vakıflaştırılmış ve muhtelif amaçlar için tahsis edilmiş demektir. Bir timar arazisinin sistemden çıkartılarak vakıflaştırılması da ancak hükümdarın müsaadesiyle gerçekleştirilebilecek bir durumdur. Timar arazisinin vakıflaştırılmasının yolu, önce söz konusu arazinin temlik yolu ile birisinin mülkiyetine padişah fermanıyla verilmesi ve sonra da ilgili şahsın vakıf senediyle bir kadı huzurunda vakfı tescil işlemiyle mümkün olabilmektedir. Bu durum göz önüne alındığında, vakıf kurucuları arasında öncelikle hükümdarlar ve hanedan mensuplarının ve sonra da üst düzey devlet erkânının gelmesi anlaşılır bir durumdur.

Orhan Bey döneminde de Osman Bey döneminde olduğu gibi tekke ve zaviye vakıfları ile şeyh, fakih, baba, dede vb. dini kisvesi bulunan kişiler için oluşturulan evlatlık vakıfların çoğunluğu oluşturması durumu devam etmiştir. Bunun yanı sıra cami, mescit, medrese, imaret ve köprü vakıfları ile bunlar için hizmet edecek kişiler ve muhtelif masraflarının karşılanmasına yönelik olarak oluşturulan vakıflar da giderek artış göstermiştir.

Devletin genişlemesi ve her alanda güçlenmesine paralel olarak vakıf sayısı hızla artar iken, vakıf kurucuları, vakıfların hizmet alanları ve akar çeşitliliği de çoğalarak gelişme göstermiştir. Toplumun muhtelif katmanlarının ekonomik gücünün artması ve medeniyetin de gelişmesiyle birlikte özellikle şehir merkezlerinde bu gelişim daha belirgin bir hal almıştır. Osmanlı toplumunda şahsi mülklerin ve ticaret hayatının şehir merkezlerinde daha yoğun olması ve aynı zamanda sosyal hizmetler ile eğitim hizmetleri gibi toplum hayatı için önemli görevlerin vakıflar tarafından üstlenilmesi, toplumun vakıf müessesesine sahip çıkıp desteklemesiyle sürekli gelişmesini sağlamıştır.

Başlangıçta daha ziyade köy, mezraa ve çiftlik gibi timar arazisinden çıkarılarak, oluşturulan vakıfların yanı sıra daha sonraları, kervansaray, han, hamam, dükkân, ev gibi gayr-i menkullerin tahsisi ile vakıflar oluşturulmuştur. Aynı zamanda doğrudan nakit para tahsisi ile de çok sayıda vakıf tesis edilmiştir. Bu gelişim süreci vakıfları Osmanlı sosyal ve eğitim hayatı ile birlikte ekonomik hayatı içerisinde de önemli bir faktör haline getirmiştir.

Kuruluş dönemi Osmanlı vakıflarının çok belirgin özelliklerinden biri vakfiyelerinin Arapça olarak kaleme alınmış olmasıdır. İlk dönem vakfiyelerinin

pek azı istisna Arapça olarak kaleme alınmıştır. Kuruluş döneminde Türkçe olarak kaleme alınan en önemli vakfiye Orhan Gazi'nin Bursada yaptırdığı imaretin M.1360 tarihli vakfiyesidir (Berki, 1962b: 128-129; Hüsameddin, 1926: 284-292; VGMA.574/99/43; 2225/236/104). Asporça Hatun Vakfiyesi ise ilginç bir şekilde istisna olarak Türkçe ve Arapça karışık bir şekilde kaleme alınmıştır (VGMA.2163/58/37). Yıldırım Bâyezid'in Orhan Gazi İmareti için oluşturduğu H.802 tarihli koyun ve sığır vakfı ile aynı tarihli Sultan Orhan Zâviyesi vakfının bahçesine yaptırdığı caminin vakfiyesi de Türkçedir (VGMA.2225/240/106; 574/102/44, 45). Ayrıca, H.826 tarihli Şeyh Çırak Bey ibni Ahî Bayezid Vakfı (VGMA.574/103/46), H.855 tarihli Şah Muhammed Bahaüddin bin Mehmed el-Buhari en-Nakşibendi Vakfı (VGMA.582-1/10/4), H.876 tarihli Bâyezid Han Vakfı (VGMA.574/103/47) ile H.897 tarihli Veliyyüddin oğlu İskender Paşa (VGMA.573/104/19) vakıflarının vakfiyeleri, Türkçe olan vakfiye örneklerindendir.

Vakfiyelerin içinde pek az da olsa Türkçe olarak taş hak edilmiş, cemaatin kontrolüne arz edilmiş olan vakfiyeler de görmek mümkündür. Buna, Germiyanoglu İkinci Yakup Bey'in (M.1411) tarihli taş vakfiyesi ile Timurtaş Paşa-zâde Umur Bey'in Bursa'da Set başındaki cami kapısının iki tarafına konmuş ve yine taş kazınmış vakfiyeler örnek gösterilebilir (Uzunçarşılı, 1941: 550-551).

Osmanlıların ilk döneminde vakfiye tertibinde oturmuş belli bir usul yoktur. Sonraları da bir buçuk asır ve belki biraz daha fazla devam eden Arapça vakfiye tertibini medreselerin teşekkülü ile beraber Arapçanın ilim dili olarak birinci safta yer almasına dayandırmaktan ziyade Osmanlıların teşkilatlarını örnek yaptıkları Anadolu Selçuklularıyla İlhanlılarda da aynı tarzın devam edip geldiğine bağlamak daha doğru olur. Vakfiyeleri Arapça yazmak usulünün, Orhan zamanında kabul ve devam ettiğini anlamaktayız. Fakat gerek Orhan'ın ve gerek kendisinden sonra gelen hükümdarların vermiş oldukları temliknamelerle beratların hep Türkçe oldukları görülmektedir. Vakfiyelerin Arapça olarak devamı XVI. asrın ortalarına veya ona yakın zamana kadar devam ederek sonradan Türkçeye çevrilmeye başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında M.1553 senesinde içeriğinden iyi istifade edilmek üzere selâtin vakfiyelerinin Türkçeye çevrilmesi emredilerek bu işe Hürrem Sultan Medresesi Müderrisi Alâüddin Efendi Memur edilmiştir (Uzunçarşılı, 1941: 550).

4.4. Kuruluş Dönemi Osmanlı Vakıflarından Örnekler

4.4.1. Osman Bey Dönemi Vakıfları

Osman Gazi döneminde, Söğüt, Yenişehir, Ermeni Pazarı, İznik ve Beypazarı çevresinde muhtelif vakıflar tesis edildiği görülmektedir. Sultan Osman tarafından Bilecik'te Ede Şeyh Zâviyesi Vakfı, Söğütte Ömer Fakih Vakfı ve Söğüt Derbendi vakıfları, Yenişehir'de Mevlânâ Osman Fakih Zâviyesi Vakfı, Şeyh İshak Zâviyesi Vakfı ve Mevlânâ Mehmet Fakih Vakfı, Ermeni Pazarı'nda Zekeriya Baba Zâviyesi Vakfı, Beypazarı'nda Ahi Evren Zâviyesi Vakfı kurulmuştur. Ayrıca İznik'te Gündüz Bey tarafından oğlu için tesis edilmiş bir vakıf bulunmaktadır. Söz konusu vakıfların akarları incelendiğinde, köy, mezraa, çiftlik, bağ ve زمینlerden oluştuğu görülmektedir (Kaplanoglu vd., 2014: 207-208). Osman Bey döneminde tesis edilen vakıflara Ertuğrul Gazi Vakfı ile Asporça Hatun Vakfını da ilave edebiliriz.

4.4.1.1. Ertuğrul Gazi Vakfı

Osmanlının kuruluş dönemi vakıflarından biri, Ertuğrul Gazi'nin hatırasına oluşturulan bir vakıftır. Bilecik şehri ile Dekinözü, Avlaguözü, Günyarık ve Samakov köylerinin vergisi; Bilecik'in bağçe, bağ, ev, dükkân, han, değirmen ve mukataaları Ertuğrul Gazi'nin hatırasına vakfedilmiştir. Vakfın kim tarafından tesis edildiği kesin belli olmamakla birlikte Osman Bey tarafından oluşturulduğu tahmin edilmektedir (Erdoğru, 1990: 83, 85).

4.4.1.2. Asporça Hatun Vakfı

Osman'nın kuruluş dönemine ait en önemli belge ise Asporça vakfiyesidir. Söz konusu vakfiye, H.723 Ramazan ayı başlarında (M.Eylül 1323 başları) düzenlenmiştir. Bir kısmı Türkçe, bir kısmı Arapça olarak düzenlenmiş olan belgeye göre, önce Sultan Osman, Alaeddin Paşa'yı vekil tayin ederek mülkü olan Kete'ye bağlı Narlı, Kapaklı, Burunhisar, Firenkli, Çepni, Yörüklü köyleri ile iki çiftlik miktarı mezraa ve ayrıca Bursa Kazası'na bağlı Balıklı Çiftliği Aspurca Hatun'a hibe etmiştir. Arkasından, Aspurca Hatun da söz konusu yerleri hayatta oldukça kendisi ve iki oğlu Şerefullah ile İbrâhim Bey'lere ve sonra onların neslinden gelenler tarafından tasarruf edilmek üzere vakfetmiştir. Asporça Hatun, vakfın mütevelliliğini de oğlu İbrâhim Bey'e vererek vakfettiği akarları ona teslim etmiştir (VGMA.2163/58/37; Uludağ, 1940: 61-68; İnalçık, 2007a: 451).

4.4.2. Orhan Bey Dönemi Vakıfları

Orhan Bey dönemi bir bakıma Bursa'nın M.1326'da fethiyle barlar. Bu tarihten sonra Osmanlılar, bir taraftan Marmara sahillerine ve Gelibolu yarımadasına uzanma yolunda, diğer taraftan da yakın çevreden başlamak üzere civardaki Türkmen beyliklerine karşı yeni bir siyasi anlayışı ortaya koymuştur. Osmanlı Beyliği Bizans'a karşı izlediği dengeli siyaseti ve iç karışıklıkları nazarı itibara alarak, zaman zaman da ittifaklar kurarak Rumeli kesiminde yerleşmeye başlamış ve bu durum Orhan Bey'in şöhretini artırmıştır (Emecen, 2000: 20, 22).

M.1350'li yıllarda Rumeli'ye kalıcı bir şekilde geçiş hadisesinden sonra birçok savaşçı Rumeli'de fetihlere katılmaya başlamış ve Osmanlılar Rumeli'de topraklarını hızla genişletmiştir (Emecen, 2000: 23). Diğer taraftan, M.1350-1450 yılları arasında gelişen Osmanlı hâkimiyeti sırasında, Anadolu'daki birçok beylik tedricen Osmanlı idaresi altına girdiği gibi bunların pek çok müesseseleri, maddi kültür unsurları yeni idarecilerin sistemiyle adapte olmuş ve karşılıklı olarak bir uyum oluşturmuştur (Emecen, 2000: 74).

Orhan Gazi döneminde Osmanlı Devleti hem Anadolu'da hem de Rumeli'de hızla genişleyip siyasi olarak güçlenir iken aynı zamanda ekonomik olarak da güçlenmiştir. Bu gelişme vakıf tesisinde de önemli ölçüde artışı beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır.

Osman'ın oğlu Orhan H.726 Hicrî (M. 1326) de babasının ölümünden az bir zaman önce Bursa'yı zapt edince, şehri yeni doğan İmparatorluğun merkezi yapmıştır. Bey, hisara yeni müdafaa tertibatı yaptırdı ve kendi sarayını hisarın içine inşa ettirdi. Civarda bir cami yaptırttığı gibi aşağı şehirde de diğer bir cami tesis etmiştir (Gabriel, 1942: 37).

Sultan Orhan'a babası vefat eder iken kendisine vasiyetleri arasında, ilim ve ulemaya hürmet ve rağbet ve Allahın kullarına rahmet ve şefkat göstermesini de vasiyet eylemişti Sultan Orhan ilk defa İznik'te Hayreddin Paşa Camii'nin bitişiğinde mükemmel bir medrese tesis ve bu müessesenin idaresine yetecek kadar gelir getirecek gayr-i menkuller vakf etmiştir. Bu medreseye ilim ve fazileti ile meşhur Davud-ı Kayserî'yi müderris tayin eylemiştir (Berki, 1962b: 127; VGMA.2163/173/123).

Orhan Gazi tarafından tesis edilen "Sultan Orhan Vakfı"na ait, Bursa'da Cami, Türbe ve İmareti bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Bursa'da Manastır Medresesi ile İznik'te bir medrese yer almaktadır (VGMA.55/148). Ayrıca, vakfın İznik Kasabası'nda "Sultan Orhan Camii" olarak anılan bir camii ile "Kebe Kilise Mescidi" isminde bir mescidi vardır (VGMA.17/65, 68; 803/97/133). Orhan Gazi'nin, Bilecik Kasabasında da yine "Sultan Orhan Câmii" adında bir

camii daha vardır (VGMA.17/64). Orhan'ın Bursa Hisar Medresesi, Soloz köyünde Ahî Zâviyesi ve Camii ile bunlara ait vakıfları da vardır (İnalcık, 2007b: 385). Sultan Orhan'ın bina ettiği ilim ve hayır müesseseleri bundan ibaret değildir. Adapazarı'nda halen Orhan Bey Camii adıyla anılan cami-i şerif ile bir medrese ve Kandıra'da bir cami inşa ederek bunlara vakıflar tahsis etlemiştir. Orhan Gazi vakıflarından ikisinin vakfiyesi elde mevcuttur. Bunlardan biri İznik medrese ve vakıflarına diğeri Bursa'daki cami ve zaviye vakıflarına aittir. Diğer vakfiyeler herhalde bir şekilde kaybolmuş olmalıdır. Nitekim tarih ve içeriğinden anlaşıldığı üzere İznik'teki medrese vakfiyesi denilen vesika, medresenin tesisinde tanzim olunan vakfiye değildir. Metninde yazılı olduğu üzere, asıl vakfiye zayı olduğundan Sultan İkinci Bâyezid zamanında yeniden tespit edilerek kayıt olunmuştur. Arapça yazılan bu vakıf vesikasında ibare ve tarihlerde bazı fâhiş hatalar vardır (Berki, 1962b: 128).

Orhan Gazi döneminde, Bursa, Yarhisar, Kete, İznik, İnegöl, Yenişehir, Söğüt, Akhisar, Ermenipazarı, Yalakova, Adapazarı, İzmit, Gölpazarı, Yenicaretaraklı, Geyve, Akyazı, Göynük ve Adranos (Orhaneli) çevresinde çoğunluğu Orhan Gazi tarafından tesis edilmiş pek çok vakıf oluşturulmuştur (Kaplanoğlu vd., 2014: 209-221).

Orhan Gazi Döneminde Kurulan Başlıca Vakıfları Şöyle Sıralayabiliriz:

Bursa'da, Orhan Gazi'nin İmaret Vakfı, Balaban Paşa Vakfı, Alaaddin Bey Vakıfları,

Yarhisar'da, Alaaddin Bey Zaviyesi ve Orhan Medresesi vakıfları, Ermeni Baba Zaviyesi Vakfı, Çoban Bey Vakıfları ve Bazarlı Bey Vakfı,

İznik'te, Gazi Orhan Bey'in İznik Medresesi ve İmareti vakıfları, Nilüfer Hatun Zâviyesi Vakfı, Eseleme Hatun Vakfı, Sinan Paşa Vakfı, Hüsam Bey Zâviyesi Vakfı, Hacı Çakra Zâviyesi Vakfı, Ali Erdicik Zâviyesi Vakfı, Hacı Hamza Mescidi Vakfı, Mevlânâ Alâeddinzâde Câmii Vakfı, Çarıkçı Zâviyesi Vakfı, Sarıca Subaşı Zaviyesi Vakfı, Ahi Çoban Zaviyesi Vakfı, Balaban Bey Zaviyesi Vakfı, Ahi Savcı Zaviyesi Vakfı, Koca Ahmed Zaviyesi Vakfı ve Davut Fakih Vakfı,

İnegöl'de, Geyikli Baba Vakfı, Orhan Bey Vakfı ve Segid Fakih Vakfı,

Yenişehir'de, Postin-Puş Zaviyesi Vakfı, Süleyman Paşa Medresesi(İznik'te) Vakfı, Şeyh Sevinç Evlâdı Vakfı ve İsmail Fakih Vakfı,

Söğüt'te, Sultan Orhan vakıfları,

Akhisar'da, Orhan Bey tarafından tesis edilen Karaoğlan Zâviyesi Vakfı, Şerâfeddin Paşa Zâviyesi ve Mescidi vakıfları,

Ermenipazarı'nda, Orhan Bey tarafından tesis edilen Sarı Baba Zaviyesi vakfı ve, Şeyh İlyas Vakfı,

Yalakova'da, Orhan Bey tarafından tesis edilen Alaca Şeyh Vakfı, Gürle Nahiyesi'nde Orhan Bey İmaretı Vakfı ve Hz. Eyyûb Ensârî Efendi Vakfı ve İbrahim Paşa İmaretı Vakfı (İznik'te),

Adapazarı'nda, Orhan Bey tarafından tesis edilen, zaviye, cami, mescit ve medrese vakıfları,

İzmit'te, Orhan Bey tarafından tesis edilen, Gebze Camii Vakfı, Şemsi Şeyh Vakfı ve İlyas Bey Zâviyesi Vakfı,

Gölpazarı, Yenicaretaralı ve Geyve'de, Orhan Bey vakıfları,

Akyazı'da, Orhan Bey tarafından tesis edilen köprü vakıfları (Kaplanoğlu vd., 2014: 209-221).

4.4.2.1. Gazi Orhan Bey (Mekece) Vakfı

Orhan Gazi Mekece'de yaptırdığı hankâhı vakfetmiş ve aynı zamanda hankâhda misafir olan, gelip geçen fakirler, garipler, miskinler, dervişler ve ilim erbabının masraflarının karşılanması için Mekece Nâhiyesi'nin gelirlerini tahsis etmiştir. Hankahın vakfiyesi bugüne ulaşmamıştır (vakıf defterlerinde özeti vardır). Bununla birlikte Orhan Gazi'nin hankâhın tevliyetini azatdı kölelerinden Tavaşi Şerefeddin'e verdiği ve vakfın şartlarına dair H.724 Rebiülevvel (M.1324 Mart başlarında) tarihli Farsça yazılmış bir berat vardır. Orhan, hankahın mütevelliliğine âzat edilmiş kullarından hadım Şerefeddin Mukbil'i tayin etmiştir. Ondan sonra da mütevellilik hankâhda hizmet eden kölelerinin nesilden nesile Salih olanlarına tahsis edilmiştir. Orhan'ın kurduğu birçok zâviyenin beratlarında görüldüğü üzere Mukbil mütevellilik hizmeti karşılığında hâsılâtın onda birini alacaktır. Tevliyet hizmetlerini görürken üçüncü şahısların karışmamaları veya sultanların kendisini tevliyetten azletmelerini önlemek üzere de kendisine söz konusu berat verilmiştir. Mukbil, vakfiyede belirtilen hankah gelirlerini toplayacak, dervişlere, güçsüzlere, yurdundan ayrılmışlara ve fakirlere sarf edecektir. Hizmeti hak etmeyenler ise hankahta misafir edilmeyecektir. Orhan Bey'in çocuklarından veya varislerinden hiç kimsenin vakıfla ilgili bir hakkı yoktur (Uzunçarşılı, 1995: 279-282; İnalçık, 2007b: 384).

4.4.2.2. Orhan Gazi'nin Bursa'daki Zaviye (İmaret) Vakfı

Orhan Gazi, Bursa'da yaptırdığı ve halk arasında imaret olarak bilinen zaviyesi için H.Evâil-i Cemâziye'l-âhir 761 (M.Nisan 1360) tarihinde vekil tayin etmeden bizzat kendisi bir vakfiye tesis ettirmiştir. Söz konusu vakfiyenin bir sureti Şûrâ-yı Evkâfın R.28 Kânûn-ı Evvel 1330 tarihli kararına istinaden H.15 Rebiü'l-evvel 1333 tarihli irade-i seniye gereğince evkaf defterine kaydolmuştur. Sureti çıkarılan vakfiyenin aslı muhafaza edilmek üzere Evkâf-ı İslâmiye Müzesi'ne gönderilmiş ve R.1 Şubat 1335 tarihinde müze esas defterinin 3211 numarasına kaydedildiği bildirilmiştir (VGMA.574/99/43). Vakfiyenin bir sureti de Türk İslam Eserleri Müzesi'nde bulunmaktadır. Söz konusu sûretin sonunda, *"İşbu vakfiye Şûrâ-yı Evkâf'ın 28 Kânûn-ı Evvel sene 330 târihli kararına müsteniden 15 Rebiü'l-evvel sene 1333 târihinde sudûr iden irâde-i aliye mücebince kayd olundu fî 15 Rebiü'l-âhir sene 336 ve fî 28 Kânûn-ı sâni sene 336"* kaydı bulunmaktadır (TİEM.2188). Söz konusu sûret, hem ilk vakfiyenin hem de sonradan takaslar sonucunda vakfa dahil edilen diğer vakıf kayıtlarının toplanarak kaydedildiği ciltli bir defter şeklindedir.

Muntazam Türkçe ile yazılmış olan vakfiyeye göre, Bursa'da yaptırdığı, halk arasında İmaret olarak bilinen zaviye ile bitişiğinde bulunan büyük bir bahçeyi içerisinde bulunan bağlar, meskenler, matbah ve saire ile birlikte şeyhler, ilim erbâbı, seyitler ve fakirlerden gelip-geçenler için vakf etmiştir. Aynı zamanda zaviyenin masrafları için Bursa ile deniz arasında bulunan dağdaki kale, bazı köyler, panayır, han, hamam, dükkân, değirmen, baklalık, bağ ve bostanlar vakf olunmuştur. Fâsik ve namaz kılmayan kimseler müstesna, zaviyeye gelen hiç kimseye engel olunmayacaktır. Gelen kişiler üç gün misafir edilecek ve bunların hayvanlarının yemi karşılanacak, kendilerinin hamamdan yararlanmalarına müsaade edilecek, diğer hankâh ve zaviyelerde olduğu gibi hizmet verilecektir. Üç günden fazla kalmak isteyenlerin durumu mütevellinin takdirinde olacaktır. Mütevellinin uygun görmediği durumda vâkıfın şartı gereği çıkması gerektiği tenbih edilecektir. Vakıfların gelirinden, masraflardan fazla kalan miktarın, cami ve zaviyenin hademesinin ihtiyaçlarına ve zaviye tamamen harap olup hizmet veremeyecek hale gelir ise geliri fakirlere ve muhtaç durumda olan Müslümanlara sarf olunması şart kılınmıştır. Mütevelliliği, Sinan Paşa olarak bilinen Yusuf bin Es-Sadru'l-Kebîr Muslihüddin Musa bin el-Merhûm Mecdüddin İsa'ya ve bunun vefatından sonra da Bursa'da kadı olan zata şart olunmuştur. Zaviye şeyhinin, imam, hâfız, nakîb, câbî, bevâb, aşçı gibi zaviyede vazifeli olanların tâyin ve azilleri mütevelliyeye bırakılmış ve kusuru görülenlere evvelâ nasihat, tesir etmezse zecr ve men' bu da tesir etmezse vazifesinden azl selâhiyeti verilmiştir (Berki, 1962b: 128-129; Hüsameddin, 1926: 284-292; VGMA.574/99/43; 2225/236/104).

Orhan Gazinin torunu Yıldırım Bâyezid de imaret için Evâhir-i Ramazan 802 tarihinde iki bin koyun ile elli su sığırı ineği vakfetmiştir (VGMA.2225/240/106; 574/102/44). Yıldırım Bâyezid ayrıca Sultan Orhan Zâviyesi vakfının bahçesine bir cami yaptırmak istemiştir. Bunun için söz konusu bahçe karşılığında vakfa Ortakızık köyü verilerek takas yapılmış ve söz konusu köy zaviye vakfına dâhil olmuştur (H.802) (VGMA.2225/240/106; 574/102/45). Ayrıca H.1 Ramazan 826 tarihinde Sultan II. Murat'ın izni ile zaviye vakfı adına vakıf parasıyla Cerdane Köyü satın alınarak vakfa dâhil edilmiştir (VGMA.2225/241/106; 574/103/46). Daha sonra II. Bâyezid de Sultan Orhan Zâviyesi vakfına ait olan ve zaviyenin yanında bulunan bahçeye bir han yaptırmayı istemiştir. Bahçe, karşılığında birçok bahçe, deve ahırları, dükkânlar, evler, hıyarlık ve mezraa verilerek takas edilmiştir. Böylece söz konusu gayr-i menkuller de İmaret vakfına katılmıştır (H.Evâsıt-ı Zilhicce 896) (VGMA.2225/241/107; 574/103/47).

4.4.2.3. Gebze Külliyesi

Orhan Gazi'nin M.1329 Pelekanon savaşından sonra Gebze'yi Kocaeli'nin merkez şehri haline getirdiği burada bir külliye kurmasından anlaşılmaktadır. Cami ve hamamı günümüze ulaşmıştır. Orhan Dânişmenddivanı, Kartal köyü, Hatunsuyu köylerini Gebze Camii'ne vakıf yapmış, Gedikli, Dereköy, Dânişmentli, Çepni köylerini imaretine tahsis etmiştir (İnalçık, 2007b: 385).

Gebze Kasabasındaki Sultan Orhan Câmii Vakfından bir imam, bir hatip, üç müezzin ve diğer cami ve vakıf görevlileriyle ilgili atama işlemleri XIX. ve XX. yüzyıllarda yapılmasına dair kayıtlar mevcuttur (VGMA.144/2-4/9-23).

4.4.2.4. Gâzî Süleyman Paşa Evkâfı

Orhan Gazi Döneminde tesis edilen önemli vakıflardan biri Gâzî Süleyman Paşa Evkâfı'dır. Malum olduğu üzere Süleyman Paşa, Orhan Gazi'nin Nilüfer Hatun'dan doğan büyük oğludur. Ana, Baba bir diğer kardeşi Murat Hüdâvendigâr'dır. Süleyman Paşa babasının fetihlerinde beraber bulunmuş ve Karesi Beyliği'nin bir kısmının alınmasını müteakip o tarafların idaresi Süleyman Paşa'ya verilmiştir. Bu tarihlerde Bizans İmparatorluğu'ndaki taç kavgalarından ve yardım için davetlerden istifade eden Orhan Gazi, oğlunun Gelibolu tarafına geçmesini emrettiğinden Süleyman Paşa karşı sahile geçerek Kantakuzen'e yardımı müteakip Gelibolu yarımadasında yerleşmiş ve bir av esnasında da attan düşerek kırk üç yaşında vefat edip Bolayır'a defnedilmiştir (H.761/M.1360) (Uzunçarşılı, 1963: 443). Orhan Gazi oğlunun anısına bazı vakıflar tesis

etmesinin yanı sıra Gazi Süleyman Paşa da Akhisar, Akyazı, Yenicaretaraklı, Adapazarı, Geyve, Göynük, Safranbolu, Mengen, Mudurnu, Biga, Ezine, Lapseki, İzmit, Mihaliç, Gelibolu, Malkara, Ferecik ve Gümölcine'de pek çok vakıf tesis etmiştir. Vakıfların çoğunluğu zâviye ve şeyhler için tesis edilmiş olmakla birlikte camiler, medrese ve köprüler için de vakıflar oluşturmuştur. Bunların masraflarının karşılanması için de pek çok köy, mezra, çiftlik, zemin, hamam ve bağ vakfetmiştir (Kaplanoglu vd., 2014: 222-231).

4.4.2.4.1. İznik'te Zaviye Vakfı

Oğlunun vefatından etkilenen Orhan Gazi, oğlu için İznik'te Karaoğlu diye bilinen Yusufoglu Osman'ın zaviyesine vakıf yapmıştır. Haziran 1360 tarihli Arapça vakfiyesini tertip ettirmiş ve bu vakfın mütevelliliğini ve nezaretini de Hacı Karaoğlu ve ondan sonra oğul ve torunlarına bırakmıştır. Bu vakfiye Osmanlı Padişahlarının tertip ettirdikleri en eski vakfiyelerden biridir (Uzunçarşılı, 1963: 437-438). Orhan Bey tarafından vakfına nâzır ve mütevellî tayin edilen Hacı Karaoğlu Osman bin Yusuf muhtemelen ahilerden ve Osman Gazi ve Orhan Gazi devri manevi şahsiyetlerinden olup İznik suru içinde mescit ve imareti vardır. Osmanlı Devleti'nin teşekkülü sırasında Osman Gazi ile beraber bulunan gaziler arasında adı geçmektedir. Orhan Gazi, tertip ettirdiği vakfiyesinde oğlunun ruhu için İznik köylerinden Tirse ile Katırözü köylerini vakfetmiştir (Uzunçarşılı, 1963: 439, 443).

4.4.2.4.2. Bolayır'da Cami İmaret ve Zaviye Vakfı

Hüdâvendigâr Livâsı Tahrîr Defteri'ne göre Süleyman Paşa Evkafı, Süleyman'ın ruhu ve Bolayır'da mezarı yanında inşa edilen zâviye için tahsis edilmiştir. Bolayır, Evreşe, Seyyidkavağı, Migalkara (Malkara) bu vakfedilen bölgenin sınırları içindedir (İnalcık, 2007b: 385).

Süleyman Paşa'nın babası Orhan Gazî, bu vakfiyenin vücûda geldiği zamâna kadar Süleyman Paşa'nın mülkü ve tasarrufunda olan yerleri oğlunun rûhu için vakf ve sebîl etmiştir. Süleyman Paşa'nın kabrinin bulunduğu Bolayır'a yakın ve birbirine bitişik Bolayır, Seyyid Kavağı ve Demircili köyleri ile Akça Birgos, Eksimil, Kırıcı Çiftliği, Sayyâdîn Köyü vakf edilmiştir. Ayrıca Malkara'da otuz köy vakfedilen yerler arasındadır (Ayverdi, 1968: 20-21).

Bu 38 köyün geliri, Bolayır'daki câmi, imâret ve kervansaraydan ibaret zâviyenin, türbenin, Kavak Mescidi'nin masraflarına dağıtılmakta, ayrıca üç kişiye nakdî tahsîsât ayrılmaktadır. Vakfın gelirinin dörtte biri gelip-gidenler,

muhtaçlar, âlimler ve salihler, şeyhler, âbidler, zâhidler ve fakihlere tahsis edilir iken onda birinin mütevellîye verilmesi şart koşulmuştur. Bununla birlikte, zâviye şeyhine, Bolayır imâmına, iki müezzine, vekilharca ve anbarcıya, türbedâra, nakîbe, kapıcıya, aşçılara, ekmekçiye, câmi ve zâviye kayyumlarına, kassâma, Bolayır'daki Kârbansaray hademesine ve kilerciye, câmi hasırlarına ve kandil yakılmasına, zâviye ahır hademesine, câbîlere, İznikmid-İzmit medresesi talebelerine, cüzhanlara muhtelif miktarlarda tahsisatlar yapılmıştır. Ayrıca zaviyenin yiyecek masraflarının karşılanması için de para ayrılmıştır. Diğer taraftan, Selçuk Hâtûn'a zâviyeden her gün on, Ömer Çelebi'ye on, Seyyid Hasan yetimlerine iki dirhem verilmesi şart edilmektedir (Ayverdi, 1968: 22-23).

Süleyman Paşa'nın yaptırdığı başlıca eserler şunlardır: Bilecik'te cami, Bolayır'da câmi, İmâret ve Kervansaray, Bursa'da Câmi, Ferecik'de Câmi, Geyve'de Câmi, Göynük'te Câmi ve hamam, İzmit'te medrese, hamam, İznik'te mescid, medrese, mekteb, Kavak Köyü'nde câmi, Lapseki'de câmi, Malkara'da câmi, Şabhâne'de câmi, Vize'de câmi, Yeni Şehir'de medrese ve makam türbesi bulunmaktadır (Ayverdi, 1968: 28).

4.4.2.5. Geyikli Baba Vakfı

Geyikli Baba onun adı değil lakabıdır. Muhtemelen bu lakap ona geyik postuyla dolaştığı için verilmiş olmalıdır. Asıl adı Hasan olan Geyikli Baba, Orhan Bey zamanında Anadolu'ya Hoy'dan (Azerbaycan) gelmiş bir derviş olup müridleriyle beraber İnegöl yakınlarına yerleşmiştir. Geyikli Baba, Osmanlı hükümdarına yakınlığıyla tanınan Turgut Alp ile çok samimi görüşmektedir, hatta bu zat şeyhin müridi olmuştur. Turgut Alp Orhan Gazi'ye kendisinden bahsetmiş, menkıbelerini dinleyen hükümdar onu görmek üzere huzuruna davet ettiğinde Geyikli Baba önce bu davete itibar etmemiştir. Ancak ısrarı üzerine Orhan Gazi ile görüşmeye râzı olmuş, bu görüşmeden memnun kalan hükümdar kendisine İnegöl bölgesini bağışlamak istemiş, fakat Geyikli Baba yalnızca dervişleri için inşa edeceği bir zâviye yerinden fazlasını kabul etmemiştir (Ocak, 1996: 46). Orhan, dervişe Uludağ eteğinde bugün Babasultan denilen yeri bağışlamış ve sonradan onun mezarı üzerine kubbeli bir türbe, yanına zâviye ve cuma mescidi yaptırmıştır (İnalçık, 2007b: 384). Bursa'nın Gürsu ilçesine bağlı Babasultan Köyü'nde bulunan külliye, cami, tekke, türbe ve hamamdan meydana gelmektedir. Külliyenin gelir kaynakları arasında civardaki bahçeler, kestane ve ceviz ağaçları, külliyenin bünyesindeki hamam, aynı mevkide yer aldığı anlaşılan, ancak günümüze ulaşmayan değirmenle Bursa'da üç dükkân bulunmaktadır (Tanman, 1996: 47).

4.4.3. Murat Hüdavendigâr Dönemi Vakıfları

Murat Hüdavendigâr zamanında, Kete, Söğüt, İnegöl, Akhisar, Yalakova, İznik, Yenişehir, Yarhisar, Gebze, Yoros, Gölpazarı, Yenicetaraklı, Aydıncık, Kızılcaturza, Adranos, Akyazı, Geyve, Kütahya'da vakıflar tesis edilmiştir (Kaplanoğlu vd., 2014: 232-237).

Murat Hüdavendigâr Döneminde Kurulan Başlıca Vakıfları Şöyle Sıralayabiliriz:

Kete'de, Evkâf-ı Kapluca adıyla anılan Gazi Hündkâr İmâreti Evkâfı,

Söğüt'te, Murat Hüdavendigâr tarafından Bursa'daki Orhâniye Vakfı'na ilave edilen Cemaat Vakfı,

İnegöl'de, Sultan Murad Vakfı ve Emir Sultan Vakfı,

Akhisar'da Gazi Hüdavendigâr Vakfı,

Yalakova'da, Mehmed ve Hamza Bey Zâviyesi Vakfı ve Mûsâ Dânişmend Evlâdı Vakfı,

İznik'te, Murat Hüdâvendigâr tarafından oluşturulan Hızır İlyas Fakih Vakfı ile Halil Paşa Vakfı,

Yenişehir'de, Şeyh Akbıyık Zâviyesi Vakfı, Hasan Fakih Vakfı ve Yeğen Paşa Zâviyesi Vakfı,

Yarhisar'da, Gâzî Hüdâvendigâr Câmii Vakfı, Toyhisar'da Hundi Hatun Türbesi Vakfı, Runguş Paşa Vakfı ve Tuğrul Bey Zâviyesi Vakfı,

Gâzî Murat Han'dan Gebze'de Ahmet Fakih Vakfı, Yoros'ta Hızır Fakih Vakfı, Yenice Taraklı'da Murat Şeyh Oğlu Vakfı, Mûsâ Şeyh Vakfı, Kızılcaturza'da Behram Medresesi Vakfı, Medine-i Münevvere Vakfı, Mehmet Bey Vakfı, Mustafa Fakih Vakfı, Kütahya'da Mehmet Seydî ve Ali Seydi Vakfı ile Şah Çelebi vakıfları (Kaplanoğlu vd., 2014: 232-237).

4.4.3.1. İmam Eminüddin Fakih Vakfı

Murat Hüdâvendigâr tarafından düzenlenen vakfiyelerden biri H. 772 Şaban ayında (M.Şubat-Mart 1371'de) Arapça olarak düzenlenmiştir. Vakfiyede sınırları çizilen Telkat Köyü, Seydi Bey Oğlu İmam Eminüddin Fakih'e, ondan sonra onun çocuklarına, daha sonra da soyu yürüdüğü sürece nesilden nesle ve kuşaktan kuşağa, çocuklarının çocuklarına vakfedilmiştir. Ayrıca vakıf gelirinin

bölüşülmesinde mütevellinin kızları ile erkek çocuklarının eşit haklara sahip oldukları, bunların soyu tükenince ve onlardan hiç bir hak sahibi kalmayınca bu vakfın gelirinin bilim adamlarına sarf edileceği ve vakfın tümünün ve sınırlarının değiştirilemeyeceği belirtilmiştir (Çağatay, 1978: 11).

4.4.3.2. Murad Hudavendigâr Han'ın Kaplıca İmareti (Zaviye) Vakfı

Murat Hüdâvendigâr, Bursa'da Kaplıca denilen mevkide "Kaplıca İmareti" adıyla meşhur bir imaret yaptırmış ve civarda bulunan tüm mekânları, meskenleri, aşevlerini, odunlukları, samanlıkları, ahırları, ambarları bu imarete vakfetmiştir. H.Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 787 (M.Temmuz 1385) tarihli vakfiyesine göre, oldukça büyük bir bölgenin sınırları içerisinde kalan köylerin gelirleri vakfa gelir kaydedilmiştir. Ayrıca Mudanya, Eğriceköy, Ürmenos ve Gürle köylerindeki birkaç bağ ve değirmen ile Bursa'da bulunan biri erkeklere ve diğeri kadınlara tahsis edilen iki hamam ve 19 dükkânın gelirleri vakfa bağlanmıştır. Vakfın tevliyet ve nezaretine Hayreddin Paşa tayin olunmuştur. Vakıftaki görevli tayinleri ile ilgili yetki de mütevellinin sorumluluğunda olacaktır. Ulemâ, salihler, seyyidler ve hafızlardan gelip gidenler ile bunlardan başka zaviyeye her kim gelir ise yedirilip içirilecek ve diğer ihtiyaçları karşılanacaktır. Zaviyeye gelen misafirlerin üç gün misafir edileceği, üç günü dolduranların ancak mütevellinin uygun görmesi halinde birkaç gün daha kalmasına müsaade edilebileceği belirtilmektedir. Diğerlerinin ise vâkıfın şartları gereği çıkması gerektiği kendisine bildirilecektir. Fâsıklar haricinde kimsenin zaviyede konaklamasına mani olunmayacağı da ifade edilmiştir (VGMA.2157/100/81; Topçu, 2005: 47).

4.4.3.3. Sultan Murat Külliyesi

Sultan Murat yaptıracığı binanın yerini bizzat seçmiştir. Bu yer, eski zamanlardan beri Bursa'ya büyük bir şöhret temin eden ve her tarafından maden sularının fışkırdığı Çekirge tepesinin zirvesidir. Sultan Murat burada yalnız bir cami değil, bir medrese, bir mektep ve kendi türbesini de bina ettirmiştir (Gabriel, 1942: 41).

Evâhir-i Şaban 802 tarihinde dönemin Sultan Murat vakfının nazırı vakfın gelirinden artan para ile Bursa'da bir hamam yaptırarak vakfa ilhak etmiştir (VGMA.741/231/138, 1989/612/47).

4.4.3.4. Asılhan Bey Camii

Murat Hüdâvendigâr döneminde, Ezine Kasabası'nın 12 kilometre kadar güney batısında Kemaller Köyü'nde cami, hamam, kabir ve köprüden mürekkep mühim bir mimarî manzume bulunmaktadır. Bu eserlerden hamam H.755 yılında Kemal Bey ve Caminin de oğlu Asılhan Bey namında bir zat tarafından H.784 (M. 1382) de yapıldığı anlaşılmaktadır. Ne Asılhan Bey'in, ne babasının hüviyetini tespit edecek bir emareye ulaşılammıştır. Asılhan Bey'in Ezine'nin 3 km. kuzeyinde Menderes suyu üstünde Sarmusaklı isminde bir köprüsü bulunmaktadır (Ayverdi, 1956a: 65, 67, 68).

4.4.4. Yıldırım Bâyezid Dönemi Vakıfları

4.4.4.1. Yıldırım Bâyezid'in Mudurnu Evkâfı

Yıldırım külliyesi, Mudurnu kasabasının ortasından geçen derenin sağ kıyısındadır. Solda Kânûnî Sultan Süleyman'ın çatılı güzel bir camii onun yanında bir Halveti zâviyesi ve şeyhlerinin türbesi yer almaktadır (Ayverdi, 1962: 79). Külliye, cami, imaret ve hamamdan oluşmaktadır. Caminin yapılış tarihi kesin olarak belli değildir. Bununla birlikte hamamın kitabesi mevcut olup H.784 tarihli (Ayverdi, 1962: 85). Hamamdaki mufassal kitabe ve taş vakfiyeler, hamamın cami için gelir elde etmek üzere yapıldığını bildirdiğine göre, cami herhalde hamamdan evvel veya aynı tarihte yapılmış olmalıdır (Ayverdi, 1962: 80). Yani babası sağ iken bunu yaptırmıştır.

Hamamın gelirinin evvelâ imâretine sarf olunması, sonra gelirden günlük iki dirhem külhanda çalışanlara, bir dirhem Hacı bint-i Dâd Bâlî'ye verilmesi şart koşulmuştur. Gelirin bakiyesi de beldenin âlim, fakih ve hafızları arasında dağıtılacaktır (Ayverdi, 1962: 85).

Külliyenin büyük tek kubbeli cami ve çifte hamamı mevcuttur. Yıldırım'ın (muhteşem) olarak tavsif edilen imareti yıkılmış bulunmaktadır. M.1956-1960 yılları arasındaki tamirde tezyinat ve kalem işleri yeniden yapılmıştır (Ayverdi, 1962: 80).

Yıldırım bu tarihten yedi sene sonra ve yine şehzade iken Bolu'da H.791 yılında bir manzume yaptırmıştır. Buradaki hamamın gelirini ulemaya ve ilim erbâbına vakfetmiş, iptal edene de lanet eylemiştir (Ayverdi, 1962: 85).

4.4.4.2. Yıldırım Bâyezid'in Bursa Evkâfı

Sultan Yıldırım Bâyezid'in Bursa'da bulunan evkâfının H. Evâsıt-ı Ramazân 802 (M. Mayıs 1400) tarihli vakfiyesinin, vakfiye defterlerinde iki sureti bulunmaktadır. Suretlerin her ikisinin üzerinde vakfiyenin Şûrâ-yı Evkâfın R.28 Kânûn-ı Evvel/Sânî 1330 tarihli kararına istinaden H.15 Rebîül-evvel 1333 tarihinde sâdır olan irade-i seniye gereğince vakfiye defterine kaydedildiği belirtilmektedir (VGMA.990/167/161, 608/79/95). Bunlardan birinde ilaveten aslının muhafaza edilmek üzere Evkaf Müzesi'ne gönderildiği belirtilmektedir (VGMA.990/167/161). Söz konusu vakfiye Türk-İslam Eserleri Müzesi'nde kayıtlıdır (TİEM.2203).

Yıldırım Sultan Bâyezid, Bursa'nın doğusunda şehri gören tepe üzerinde bir zaviye ve imaret yaptırmıştır. Buradaki matbah, mahzen, hamam, iki medrese, bir han, hizmet edenlerin oturması için meskenlerin bulunduğu avlu, imarete akan su ile kaynağından imarete kadar üzerinden su geçen köprü, ahır, musluk ve sair imarete mahsus müstemilatı vakfetmiştir. Ayrıca, söz konusu tepenin doğusunda küçük tepe üzerine yaptırdığı Şifâhâne'yi de avlusuyla birlikte vakfına dahil etmiştir. Zaviye ve imaretin masraflarını karşılamak üzere de Kayı İli denilen birbirine bitişik köyler, bağları, bahçeleri ve meraları, Direkli Köyü, Gemlik Köyü, Tuzla Köyü ve memlehasının yarı hissesi (Diğer yarısı, yine Yıldırım Bâyezid vakfı olan Ebû İshak Zâviyesi'ne bırakılmıştır), Samanlı Köyü, İnegöl çevresindeki İmrahor Ali Bey Köyü, Sultanöyüğü hududunda Devrek Köyü, Yassıöyük Köyü, Bursa Kalesi altında Yeni Bedesten vakf edilmiştir. Ayrıca, Nilüfer Hâtûn'un Buğday Pazarındaki arsasına yapılan başçı dükkânı, Şehir civârında otlayan 500 câmûs, Kapluca ile Karacadağ tepesi ortalarında otlayan 200 öküz, Sultan Öyüğü hudûdunda 32000 koyun, Samanlı Köyü'nde Kuru denilen mevzide oturan 30 köle ailesi, Kocaeli sahilinde Niğde Köyü, tuzlası ve keten beziri değirmenleri ile berâber vakfedilmiştir. Elde edilen gelirlerden, her şeyden evvel hayrat ve vakıf binalarının tamirine gerekli para hazır bulundurulacaktır. Zâviye için her gün et, ekmek, pirinç ve saire alınacaktır. Günde iki defa, zâviyede hazır olanlara yemek verilecek, hayratta hizmet edenlerin evlerine de aynı yemekten gönderilecektir. Ayrıca Zaviyenin şeyhine, imamına, müezzinlerine, temizlikçilerine, kapıcılarına, nakîbelerine, câbiyelerine, aşçılarına, ekmekçilerine, mimarlara, cüz okuyan hâfızlara, vakıf kölelerine, müderrislere, medrese temizlikçilerine, şifahanedeki tabiplere, eczacılara, Şifâhânenin aşçı ve ekmekçisine, hastaların yiyecek ve diğer masraflarına, bakım ve onarım görevlilerinin maaşlarına ve muhtelif masraflarına tahsisatlar yapılmıştır (VGMA.608/79/95, 1862/218/46; Ayverdi, 1969: 38-41).

Yıldırım zamanında Bursa'da Yıldırım Camii yapıldı ve vakfiyesi tanzim edildi. Bu medrese, imaret, Darüşşifa ve türbeden ibaret bir külliye idi Halk arasında Emir Sultan camii diye tanınan cami'in ilk vaizi Hacı Bayram'ın mürşidi Şeyh Hamid Kayserî idi (Ülken, 2006: 24).

4.4.5. Çelebi Mehmet Dönemi Vakıfları

4.4.5.1. Çelebi Mehmet'in Vakıfları

Bursa'da cami (H.822/M.1419), medrese, imaret ve türbe (H.824/M.1421) yaptırmış, bunlara vakıflar tahsis etmiştir (İnalcık, 2003: 394). Çelebi Mehmet Yıldırım'ın ölümünden sonra parçalanmış devleti yeniden kurmak için kardeşleriyle mücadele ederken, bir yandan da büyük imaretler ve hayır kurumları yaptırmıştır. Musa Çelebi ile savaşırken Yeşil imaret diye tanınan Yeşil Camii ve Yeşil türbenin inşası işini Elhâc İvaz Paşa'ya bırakmıştır. Karamanoglu Mehmet Bey bu sırada Bursa'ya hücum etmiş ve kaleyi kuşatmaya kalkmış ise de, Mehmet Çelebi'nin Musa Çelebi'yi öldürdüğü haberi gelince ordusunu geri çekmiş ve imaretin inşaatı tamamlanmıştır (Ülken, 2006: 24). Edirne'de Emir Süleyman tarafından yapımına başlanılan cami de onun zamanında tamamlanmış (H.816/M.1413) ve buraya vakıf olmak üzere bir bedesten inşa ettirmiştir (İnalcık, 2003: 86; Ayverdi, 1962: 86). Dimetoka'da da Çelebi Sultan Mehmet tarafından, H.823 (M.1420) tarihinde yapımına başlanılan ve H.824'te tamamlanan bir cami bulunmaktadır (Ayverdi, 1956b: 15).

Çelebi Sultan Mehmed Merzifonda bir de medrese yaptırmıştır. Söz konusu medrese H.817-820 (M.1414-1417) yılları arasında inşa edilmiştir. Yapı erken dönem Osmanlı medreseleri içinde âbidevî görünümü, Osmanlı öncesi Türk mimarisine bağlanan tasarımı ve Memlûk mimarisinden etkiler taşıyan ayrıntılarıyla dikkati çeker. Türk- İslâm mimarisinin en eski medrese tasarımlarından olan açık avlulu ve dört eyvanlı tasarımı Osmanlı devrinde belirli bir ölçüde yaşatan bu medresenin yöre halkı arasında Merzifon Sultâniyesi olarak anıldığı bilinmektedir (Tanman, 2003: 395).

4.4.5.2. Candarlı-zâde Ali Paşa Vakfı

Candarlı-zâde Ali Paşa Vakfiyesi Arapça olup H.808 (M.1405-1406) tarihlidir (Uzunçarşılı, 1941: 549). Bursa'da yaptırdığı zaviyesinin sakinlerine, hâfız, âlim ve fakirlerden zaviyeye geleceklere, Yenişehir Nâhiyesi'nde geniş bir araziye vakfetmiştir. Aynı zamanda zâviyeye gelenlere hizmet etmek üzere bazı

köleleri görevlendirmiştir. Zâviyede misafirlik üç gecedir (Uzunçarşılı, 1941: 557-558).

4.4.5.3. Evrenuz Gazi Zaviyesi Vakfı

Evrenuz Gazi, Karesi Beyliği'nin ileri gelen şahsiyetlerinden birisi iken bu beyliğin Orhan Bey tarafından Osmanlı topraklarına katılması sonucu babası İsa Bey, yeğeni Fadıl Bey, Ece Yakup ve Hacı İlbeyi gibi ileri gelenlerle birlikte Osmanlı hizmetine girerek Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarına geçişinde ve bu bölgenin ilk fetih yıllarında önemli hizmetleri görülen bir akıncı beyi ve komutandır (Zengin, 2004: 103).

Evrenuz Gazi'ye yaptığı hizmetlere karşılık olarak Serez, Gümülcine ve Vardar civarındaki bazı yerlerin tasarruf hakkı bırakılarak mülk olarak verilmiştir. Evrenuz Gazi de bu geniş arazi içerisinde çeşitli vakıflar kurmuştur. Onun, Serez'deki vakfından başka Selanik, Gümülcine ve Vardar Yenicesi'nde de vakıfları vardır. Evrenuz Gazi, Çelebi Mehmet'in tahta geçişinden iki yıl sonra H.818 (M.1415) tarihli Arapça vakfiyeyi düzenlemiştir. Evrenuz Gazi bu tarihte Vardar Nâhiyesi'ndeki Valtos adlı göl ile Gölko ve Malıcaay adlı köyleri, Zıhno Vilayeti'ndeki Dunba Köyü'nü, Serez'deki menzili, dükkânları, müstemilatı ile evinin tamamını, Zekeriya adlı bahçesini, bu bahçeye yakın üzüm bağlarını, tarlalarını, bahçe ve bağ arasındaki evlerin tamamını ve değirmeni, Boika Köyü'nün tamamını, Serez yakınlarındaki Karasu adlı tarlası ile Ulu Bahçe adlı meyvalık ve bağını vakfettiği. Söz konusu vakfın kuruluş amacı genel olarak zaviyede konaklayan misafirleri imkânlar ölçüsünde ağırlamak, yiyecek ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bunun yanı sıra şayet pişen yemeklerden artan olursa çevredeki fakir ve muhtaçlar da bundan istifade edebilecektir (Zengin, 2004: 105-106).

4.4.5. II. Murat Dönemi Vakıfları

İkinci Murat Edirne'de Üçşerefeli Camii yaptırdı, başka bir cami ile bir de imaret kurdurdu ve bunları vakf etti. Bursa'da bir cami, medrese ve imaret yaptırdı. Timurtaş Paşa ve İbrahim Paşa'nın Bursa'da hayratı ve vakıfları vardır. Kasım paşa Cezeri Bursa'da Emir Sultan türbe ve medresesi yanında bir medrese ve bir çeşme vakf ve bunları Emir Sultan Evkafı'na ilave etti. Molla Fenari'nin oğlu Ahmet Paşa'nın Bursa'da yaptırdığı Cami ve zaviye onun vakıf eserlerindendir (Ülken, 2006: 24).

II. Murad, Bursa'da Simavlılar mahallesinde Muharrem H.830'da (M.Kasım 1426) tamamlanmış olan camisinin etrafında bir zâviye ile bir medrese yaptırmış, bunların H.22 Şevval 833 (M.14 Temmuz 1430) tarihli vakfiyesi günümüze ulaşmıştır. II. Murad'ın ve oğlu Alâeddin'in türbeleri de buradadır. Bursa'nın bu köşesi Murâdiye adını taşır. II. Murad büyük eserlerini Edirne'de yaptırmıştır. Tunca kenarında dârülhadisi inşa ettirdikten dört yıl sonra (vakfiyesi H.Şâban 838 / M.Mart 1435) Şeyh Şücâeddin Karamânî için mescid ve zâviye kurdurmuştur. Bu devrin büyük mimari eserleri Yenicami ile (sonra Üç Şerefeli adını almıştır) Ergene Köprüsü'dür (Uzunköprü). Üç Şerefeli Cami'de imparatorluk döneminin büyük cami tipinin ilk örneği görülür. II. Murad M.1438'de Macaristan seferine çıkarken caminin temelini atmış, fakat bina ancak M.1447'de bitirilebilmiştir. Caminin avlusunda yapılan Üç Şerefeli Medrese, Fâtih döneminde Sahn-ı Semân kurulduktan sonra da imparatorluğun yüksek medresesi mevkiini muhafaza etmiştir. Bu külliye bir dârülfakr ve imaret ilâvesiyle tamamlanmıştır. Ergene Köprüsü, Üç Şerefeli Cami ile beraber yapılmaya başlanmış ve M.1443'te tamamlanmıştır. 392 m. uzunluğunda 174 gözden oluşan köprünün bakım ve güvenliği için bir ucunda mescid, imaret, hamam ve pazarlar yaptırılarak Ergene kasabası kurulmuş, halkın bir kısmı vergilerden muaf tutulmuş ve köprüye zengin vakıflar bağlanmıştır. Ayrıca onun Manisa Sarayı'nı inşa ettirdiği, Üsküp, Alacahisar, Selânik, Merzifon'da adını taşıyan camiler ve diğer hayratının bulunduğu belirtilir. II. Murad bu muazzam eserleri dolayısıyla "ebü'l-hayrât" unvanını kazanmıştır (İnalçık, 2006: 171).

4.4.5.1. Sultan Murat'ın Bursa Külleyesi Vakfı

II. Murat Bursa'nın batısında Simavyan Mahallesi'nde bir imaret yaptırmıştır. Etrafında bir zaviye ve bir medrese inşa ettirerek bir bahçeyle birlikte H.22 Şevvâl 833 tarihinde düzenlenen vakfiye ile vakf etmiştir. İmaret, fakir ve fukarayı yedirip içirmek ve medrese de fıkıh ilmi tahsil edecek kişiler içindir. İmaret ve medresede hizmet vermek üzere görevliler tayin edilmiştir. Vakıf şartnamesi gereği verilecek hizmetler ve görevli masraflarının karşılanması için, Şhreküstü Mahallesi'ndeki yeni hamam, hamam civarında bir yer ile dört dükkan, Subaşı Hamamı yakınında 22 dükkan, Manyas Nâhiyesi'nde Göbel Köyü ve Karlı Köyü, Kirmasti etrafında Salihler Köyü, Toyhisar Nahiyesi'nde Emre Köyü, Timur Köyü, Ayaş Arğı, Efendi Tarlası, Sarı Zekeriya Tarlası, Yenice Köyü, Kadı Köyü'nde pırınç tarlası, Dola Köyü, Karasu Köyü, Yenice Arğı, çevresi ile birlikte Toyhisar, Bergama'ya bitişik Tavşanlılık Tuzlası, Bakır Arğı ve Kesersun Arğı ile bu arklarla sulanan pırınç tarlaları, Edremit etrafında Manastır Divanı, Firenk Köyü Divanı, Firenk Köyü Divanı'nda Çamlıca Kürü'nde Beği

yeri denilen yerler ile Akçasaz'da Yeni yer, ve Gökköy Divanı, Kemer Divanı, Pelit Eğnük Köyü, Hatuneli Divanı, Manyas'ta Belücek Ağaç Köyü, Mihaliç Nahiyesi'nde Dibcik Köyü, Anahor Irmağı yakınında Balıklağı Köyü, Çalık Halil Köyü ve Canbazıranı Köyü vakfedilmiştir. Vakfın mütevelliliğini hayatta oldukça kendi üzerine almış ve daha sonra neslinden gelenlere tahsis etmiştir. Şayet nesli kesilecek olur ise dini olarak uygun görülenlere verilmesini şart koşturmuştur. Vakıf için bir nâzır, bir müderris, mu'îd, medresede bulunanlara namaz kıldırarak bir imam, müezzin tayin edilecektir. Aynı zamanda zaviyede otuz hafız ve bekar kimse sabah vaktinde birer cüz okuyacaklardır. Ayrıca zaviyede vâkıf olan Sultan Murat'ın ruhuna hediye etmek üzere kelime-i tevhîd okuyacak on dört kişi bulundurulacaktır. İmaretin işlerini görmek üzere yine iki nakîb, biri zaviye ve biri medresede görev yapacak iki kapıcı, iki ferrâş, iki mimar, bir anbarcı, bir kilerci, bir kâtip, bir vekili harç, imarette görev yapacak dört ekmekçi ile dört aşçı görev yapacaktır. Elde edilecek gelirlerden öncelikle vakfın bakım ve onarım işleri yaptırılıp sonra diğer masraflar karşılanacaktır. Vakıf tesis edilmesinin arkasından vakıf belitilen şartlar ile idare edilmek üzere Veziriazam Dânişmendoğlu Hoca Mehmet Paşa'ya teslim edilmiştir (VGMA.741/225/136, 595/96/93).

SONUÇ

Selçuklu Devleti'nin Köseadağ Savaşı'nda Moğollara mağlup olması sonrasında Anadolu'da kurulan beyliklerden biri de Batı Anadolu'da ortaya çıkan Osmanlı Beyliği olmuştur. Osmanlı Beyliği, Bizans İmparatorluğu'nun içerisine düştüğü çöküntüden de yararlanarak hızla genişlemeye başlamıştır. Bu beylik, Fazla uzun sayılmayacak bir zaman zarfında, Bursa, İznik ve İzmit'i ele geçirmiş, daha sonra bir taraftan Gelibolu'yu ele geçirerek Rumeli'de fetihlerin yolu açılırken diğer taraftan Karesioğulları toprakları gibi diğer Türk beyliklerinin toprakları Osmanlıya katılmış ve önemli bir devlet haline gelmiştir. Bu Devlet, kendinden önceki İslam ve Türk devletlerinin her anlamda miras ve birikimlerinden faydalanarak yükselir iken, kurumlar itibarıyla da bu birikimden faydalanmıştır. Vakıflar da bu kurumlar arasında yer almıştır.

Osmanlı Devleti hızla genişleyip her anlamda güçlenirken vakıflar da hızla çoğalmış ve devlet ile toplumun ihtiyaç duyduğu birçok alanda hizmetleri üstlenerek önemli bir boşluğu doldurmuştur. Başta hükümdarlar ve hanedan ailesinin diğer fertleri olmak üzere devletin önde gelen devlet adamları ve sonra sıradan mali gücü olan kişiler insan hayatının ihtiyaç duyduğu bütün alanlarla ilgili irili ufaklı vakıflar tesis etmişler ve hizmetleri yerine getirmek için ihtiyaç duyulan maddi kaynağı oluşturmak üzere gelir kaynakları tahsis etmişlerdir.

Kuruluş dönemi vakıfları içerisinde öncelikle zaviye vakıfları ile zaviye şeyhleri ve neslinden gelenlerin tasarrufu için oluşturulan vakıflar dikkati çekmektedir. Adlarına zaviye kurulan, şeyh, fakih, ahî, bey, paşa, gazi, alp, alperen, dede ya da baba olarak anılan kişiler Osmanlının kuruluş döneminde fetihlere katılan ve her anlamda destekleyen, aynı zamanda fetihten sonra da ele geçirilen toprakların iskân ve şenlendirilmesi hususunda önemli görevler üstlenen kişilerdir. Bununla birlikte dönemin kanaat önderleri denilebilecek şahsiyetleridir. Fetihlerin ardından köyler ve şehirlerin kurulup imar edilmesinde de vakıflar birinci derecede rol oynamıştır. Camilerin, mescitlerin, hanların, hamamların, çeşmelerin, ticaret mahallerinin vb. şehri oluşturan ana unsurların yapımında, hayatiyetlerinin sağlanmasında ve hizmetlerinin yerine getirilmesinde hep vakıflar söz sahibi olmuşlardır. Özellikle dinî, sosyal, eğitim ve kültür hizmetleri vakıflar aracılığıyla yerine getirilmiştir. Bu sebeple tekke ve zaviye vakıflarının yanı sıra kuruluş döneminde cami, mescit, medrese, imaret ve köprü vakıfları ile bunlar için hizmet edecek kişiler ve muhtelif masraflarının karşılanmasına yönelik oluşturulan vakıflar giderek artış göstermiştir.

Vakıfların masraflarını karşılamak üzere ilk dönemde daha ziyade köy, mezraa ve çiftlik gibi timar arazisinden çıkarılarak vakıflaştırılan gelir kaynakları ön plana çıkmaktadır. Daha sonraları, kervansaray, han, hamam, dükkân, ev gibi gayr-i menkullerin tahsisi ile vakıflar oluşturulmuştur. Aynı zamanda doğrudan nakit para tahsisi ile de çok sayıda vakıf tesis edilmiştir. Devletin gelişmesine paralel olarak zaman içerisinde vakıf türleri, hizmet alanları ve gelir kaynaklarındaki çeşitlilik de giderek artış göstermiştir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynakları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defterleri (VGMA), 17/64, 65, 68; 55/148; 144/2-4/9-23; 573/104/19; 574/99/43, 102/44, 45, 103/46, 47; 582-1/10/4; 595/96/93; 608/79/95; 741/225/136, 231/138; 803/97/133; 990/167/161; 1862/218/46; 1989/612/47; 2157/100/81; 2163/58/37, 173/123; 2225/236/104, 240/106, 241/107;

Türk İslam Eserleri Müzesi (TİEM).2188; 2203.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Ateş, İ. (1983). Vakfiyelerde Duâ ve Bedduâlar. *Vakıflar Dergisi*, 17, 5-54.
- Ayverdi, E. H. (1956a). I. Murat Devrinde Asılhan Bey Mimarî Manzumesi. *Vakıflar Dergisi*, 3, 65-68.
- Ayverdi, E. H. (1956b). Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmed Camii. *Vakıflar Dergisi*, 31, 13-16.
- Ayverdi, E. H. (1962). Mudurnu'da Yıldırım Bâyezid Manzûmesi ve Taş Vakfiyesi. *Vakıflar Dergisi*, 5, 79-86.
- Ayverdi, E. H. (1968). Gazi Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri. *Vakıflar Dergisi*, 7, 19-28.
- Ayverdi, E. H. (1969). Yıldırım Bâyezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnâmesi. *Vakıflar Dergisi*, 8, 37-46.
- Barkan, Ö. L. & Meriçli, E. (1988). *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri* (Cilt 1). TTK Yayınları.
- Berki, A. H. (1958). İslâm'da Vakıf Zağanus Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri. *Vakıflar Dergisi*, 4, 19-36.
- Berki, A. H. (1962a). Hukuki ve İçtimaî Bakımdan Vakıf. *Vakıflar Dergisi*, 5, 9-13.
- Berki, A. H. (1962b). Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı. *Vakıflar Dergisi*, 5, 127-129.
- Berki, A. H. (1965). Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekamülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler. *Vakıflar Dergisi*, 6, 9-13.
- Çağatay, N. (1978). Sultan Murad Hüdavendigâr Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye. *Vakıflar Dergisi*, 12, 7-14.
- Emecen, F. M. (1994). Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya. Ekmeleddin, İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (Cilt 1) içinde (ss. 5-63). IRCICA Yayını.
- Emecen, F. M. (2000). Osmanlı'nın Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Fetih Siyaseti: Saruhan Beyliği Örneği, Elizabeth A., Zachariadou (Ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)* (2. Baskı) içinde (ss. 34-40). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Emecen, F. M. (2005). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası* (3. Baskı). Kitabevi yayınları.

- Erdoğan, M. A. (1990). Ertuğrul Gâzi'nin Bilecik'teki Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, 21, 81-113.
- Gabriel, A. (1942). Bursa'da Murad I Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi. *Vakıflar Dergisi*, 2, 37-44.
- Güler, M. (2011). *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar)*. Çamlıca yayınları.
- Hüsameddin, (1926). Orhan Bey'in Vakfiyesi. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 17 (94), 1 Eylül 1926, 284-301
- İnalcık, H. (2003). Mehmed I, *DİA* içinde (Cilt 28, ss. 391-394). Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- İnalcık, H. (2006). Murad II, *DİA* içinde (Cilt 31, ss. 164-172). Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- İnalcık, H. (2007a). Osman I, *DİA* içinde (Cilt 33, ss. 443-453). Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- İnalcık, H. (2007b). Orhan, *DİA* içinde (Cilt 33, ss. 375-386). Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- Kaplanoglu, R., Topcu, N. & Delil, H. (2014). *1455 Tarihli Kirmasti Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları (Giriş-Tıpkıbasım-Çeviriyazı)*. Avrasya Etnografya Vakfı yayınları.
- Köprülü, F. (1938). Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihî Ehemmiyeti, *Vakıflar Dergisi*, 1, 1-6.
- Köprülü, F. (1942). Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihî Tekamülü, *Vakıflar Dergisi*, 2, 1-35.
- Kunter, H. B. (1938). Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd, *Vakıflar Dergisi*, 1, 103-130.
- Ocak, A. Y. (1978). Zâviyeler (Dinî Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme). *Vakıflar Dergisi*, 12, 247-269.
- Ocak, A. Y. (1996). Geyikli Baba, *DİA* içinde (Cilt 14, ss. 45-47). Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- Ömer Hilmi Efendi, (Tarih Yok). *İthâf-ül Ahlâf fi Ahkâm-il Evkâf*. Vakıflar Genel Müdürlüğü yayını.
- Özgüdenli, O. G. (2012). Vakfiye, *DİA* içinde (Cilt 42, ss. 465-467). Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.

- Öztürk, N. (2006). Mütevellî, *DİA* içinde (Cilt 32, ss. 217-220). Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- Selçuk, F. (1965). Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyılına Kadar). *Vakıflar Dergisi*, 6, 21-29.
- Tanman, M. B. (1996). Geyikli Baba Külliyesi. *DİA* içinde (Cilt 14, ss. 47-49), Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- Tanman, M. B. (2003). Mehmed I Medresesi, *DİA* içinde (Cilt 28, ss. 394-395). Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- Topçu, N. (2005). Murat Hüdavendigâr'ın Bursa Vakfiyesi ve Vakıf Köyleri. *Bursa Araştırmaları*, 10, 46-53.
- Uludağ, İ. (1940). Osman Gaziye Dair Mühim Bir Vesika Aspurça Hatunun Vakfiyesi. *Uludağ*, 26, 61-68.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1941). Çandarlızâde Ali Paşa Vakfiyesi (808H./1405-1406M.). *Belleten*, 5 (20), 549-576.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1963). Orhan Gazi'nin, Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı. *Belleten*, 27 (107), 437-451.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1982). *Osmanlı Tarihi* (Cilt 1, 4. Baskı). TTK. Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995). Gazi Orhan Bey Vakfiyesi 724 Rebiülevvel-1324 Mart, *Belleten*, 5 (19), (1941) (2. Baskı): 277-288.
- Ülken, H. Z. (2006). Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği. *Vakıflar Dergisi*, 9, 13-37.
- Zengin, Z. S. (2004). İlk Dönem Osmanlı Vakfiyelerinden Serez'de Evrenuz Gazi'ye Ait Zâviye Vakfiyesi. *Vakıflar Dergisi*, 28, 101-120.